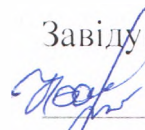

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова****Факультет морського права****Кафедра адміністративного та конституційного права**

УДК 347.65./68

«Допущений до захисту»

Завідувач кафедри

 Бортник Н.Н.

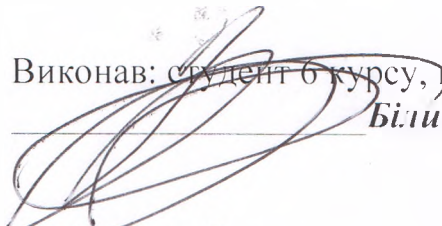
«02» 12 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА**на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

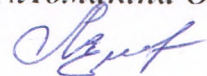
на тему:

«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ»

Виконав: студент 6 курсу, групи 6511мз

 Білий В.М.

Керівник роботи:

доцент кафедри адміністративного та конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент **Ломакіна О.А.**

Миколаїв - 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Факультет морського права

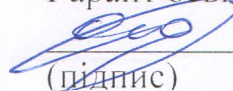
Кафедра адміністративного та конституційного права

Спеціальність Право

Освітня програма Право

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

 О. Ю. Дубинський
(підпис)

«02» 12 2025 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студенту Білому Володимиру Миколайовичу
(Прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: «Правове регулювання спадкування»

Керівник роботи к.ю.н., доцент Ломакіна Олена Анатоліївна

Затверджені наказом ректора № 1155-уч від «30» вересня 2025 року

2. Термін подання роботи: 01.12.2025 року

3. Вихідні дані до роботи: монографічні видання, наукові статті, аналітичні матеріали вітчизняних науковців та практиків. Інтернет-ресурси, наукова та навчально-методична література, законодавчі й нормативні акти України, що регламентують порядок спадкування

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів) _____

Розділ 1. Загальна характеристика спадкового права

Розділ 2. Правові засади функціонування спадкування в Україні

Розділ 3. Аналіз спадкового права окремих країн ЄС

5. Перелік презентаційних матеріалів: презентація PowerPoint на 8 слайдах

6. Консультанти розділів роботи

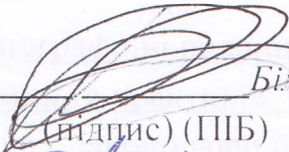
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
	Сторонні консультанти до підготовки розділів роботи не залучалися		

7. Дата видачі завдання 06.09.25

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

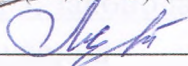
Номер	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми магістерської роботи	06.09.25	<i>виконано</i>
2	Визначення мети, завдань, об'єкта, та предмету дослідження	10.09.25	<i>виконано</i>
3	Складання плану магістерської роботи, опрацювання джерел	06.10.25	<i>виконано</i>
4	Виконання роботи	до 25.11.25	<i>виконано</i>
5	Підготовка до захисту	до 30.11.25	<i>виконано</i>
6	Захист роботи	16.12.25	<i>виконано</i>

Студент _____

(підпис) (ПІБ)

Білий В.М.

Керівник роботи _____

(підпис) (ПІБ)

Ломакіна О.А.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ СПАДКОВОГО ПРАВА.....	9
1.1. Генеза спадкового права в Україні.....	9
1.2. Римське спадкове право як джерело сучасного спадкового права.....	17
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	30
2.1. Загальна характеристика сучасного спадкового законодавства України.....	30.
2.1.1. Особливості спадкування за законом.....	30
2.1.2. Особливості спадкування за заповітом.....	36
2.1.3. Спадковий договір.....	46
2.2. Проблеми правового забезпечення спадкування у сучасних умовах, порядок оформлення спадщини.....	51
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СПАДКОВОГО ПРАВА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС...66	66
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

АНОТАЦІЯ

Білий В.М. Правове регулювання спадщини в Україні – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Випускова кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» (081 Право). – Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, Миколаїв, 2025.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню правового регулювання спадщини в Україні.

У результаті дослідження розглянуто та проаналізовано проблеми та перспективи розвитку правового регулювання спадкових відносин в Україні.

У першому розділі «Загальна характеристика розвитку спадкового права» розглянуто питання генези спадкового права в Україні та роль римського права як джерела сучасного спадкового права.

У другому розділі «Правові засади функціонування спадкування в Україні» охарактеризовано сучасне законодавство в сфері спадкових відносин: особливості спадкування за законом та за заповітом; роль і місце спадкового договору в регулюванні спадкових відносин в Україні.

У третьому розділі «Аналіз спадкового права окремих країн ЄС» досліджується особливості спадкування, зокрема, на прикладі Франції, Німеччини, Болгарії тощо. Проведено порівняльний аналіз правового режиму спадкового договору в Україні та в країнах ЄС.

У Висновках акцентовано увагу на визначенні етапів становлення спадкового права як цілісного соціально-правового явища; проаналізовано систему сучасного спадкового законодавства України; розглянуто особливості спадкування за законом; розглянуто особливості спадкування за заповітом; досліджено специфіку використання спадкового договору; здійснено науковий аналіз та обґрунтування основних напрямків удосконалення спадкового права України у контексті існуючих реалій; проаналізовано спадкове право окремих країн Європейського Союзу.

Ключові слова: спадщина, спадкове право, заповіт, місце відкриття спадщини, спадковий договір, спадкове право Європейського Союзу

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
КМУ	Кабінет Міністрів України
АРК	Автономна республіка Крим
ЄС	Європейський Союз
ЦКУ	Цивільний кодекс України
ФЦК	Французький цивільний кодекс
НЦУ	Німецьке цивільне уложення

ВСТУП

Актуальність теми. Спадкові відносини торкаються абсолютно всіх, як у якості спадкоємців, так у якості спадкодавців. Правове регулювання спадкових відносин має глибоке коріння, і трансформується із урахуванням сучасних реалій. Всі суспільства намагаються врегулювати спадкування із мінімізацією спорів щодо спадщини.

У зв'язку із запровадженням в Україні ринкових відносин, частка людей, які мають значну кількість майна, грошей та інших активів збільшилася у суспільстві і, відповідно, питання спадкування потребують удосконалення. Свій вплив на правове регулювання спадкових відносин здійснив і військовий стан в Україні.

Історія спадкування як права передачі майна особам за власним бажанням після смерті почалася з появи людини на планеті Земля, хоча на законодавчому рівні перші згадки з'явилися ще за часів римського права. Також у той період з'явилися перші писарі, сьогодні їх називають нотаріусами, які засвідчували заповіти та інші документи, що мали і мають велике значення у спадковому праві. Однією з причин створення та розвитку спадкового права та діяльності нотаріуса є людина, життя якої коротке, а тому спогади та майно, що залишаються після смерті, переходять до родини або осіб, визначених самим заповідачем. Відповідно, порядок виконання дій, які повинні бути виконані заповідачем та спадкоємцями за участю нотаріуса для того, щоб заповідати та отримати майно, регулює, досліджує та вивчає спадкове право.

Суспільство стрімко розвивається, і тому спадкове право підлягає постійним змінам та вдосконаленню. Держави дедалі більше посилюють захист особистих інтересів своїх громадян на законодавчому рівні, оптимізують процедури вчинення нотаріальних дій та визначають роль нотаріусів у спадковій практиці. У цьому контексті з'являються нові правові норми як на національному, так і на міжнародному рівнях. Ця тема є особливо актуальною на сучасному геополітичному етапі розвитку суспільства, про що свідчать виклики узгодження національного та міжнародного законодавства

після вступу України до ЄС. Тому держави-члени Європейського Союзу та інші держави активно беруть участь у створенні таких правових актів, що регулюють процедури спадкування та діяльність нотаріуса при здійсненні заповідального та спадкового права, а також в особливих випадках, таких як відсутність заповіту (якщо померлий не перебував у шлюбі та не мав дітей; якщо батьки вже померли; якщо померлий не перебував у шлюбі, але мав дітей; якщо у померлого залишився чоловік/дружина; якщо у померлого залишилися чоловік/дружина та діти), з метою встановлення правил, однакових для всіх держав незалежно від громадянства особи.

Удосконалення правового регулювання спадкових відносин із урахуванням сучасних реалій в Україні стає сьогодні предметом уваги з боку правників. Проте, незважаючи на значний науковий, суспільний та практичний інтерес пов'язаний із спадковими відносинами в сучасній українській юридичній науці і соціальній практиці немає актуального аналізу спадкового права як суспільно-правового явища. Такий стан науково-теоретичного забезпечення удосконалення спадкового права зумовлений певними обставинами, зокрема, війною в Україні, тимчасовою окупацією територій, великою міграцією населення. Дослідження вчених не встигають за змінами, що відбуваються у нашій країні.

Мета і завдання дослідження. *Метою кваліфікаційної роботи є здійснення наукового аналізу і обґрунтування теоретико-методологічних засад правових проблем спадкового права в Україні. Для досягнення поставленої мети в вирішувались такі основні завдання:*

- 1) проаналізувати історичний розвиток наукової думки щодо становлення спадкового права як цілісного соціально-правового явища;
- 2) проаналізувати систему сучасного спадкового законодавства України;
- 3) розглянути особливості спадкування за законом;
- 4) розглянути особливості спадкування за заповітом;
- 5). дослідити специфіку використання спадкового договору;

6) здійснити науковий аналіз та обґрунтування основних напрямків удосконалення спадкового права України у контексті існуючих реалій;

7) проаналізувати спадкове право окремих країн Європейського Союзу.

Об'єкт дослідження – становлення і правового регулювання спадкування як цілісного соціально-правового явища, а також його міжнародно-правові та соціальні аспекти.

Предмет дослідження – правові проблеми удосконалення спадкування в українській державі.

Методи дослідження. Під час дослідження використовувалися різноманітні наукові методи. Зокрема, при дослідженні проблем спадкового права як цілісного соціально-правового явища використовувалися діалектичний, історичний, логіко-юридичний та порівняльний методи. В процесі дослідження правових проблем реформування спадкового права використовувалися такі методи, як структурно-функціональний, формально-логічний, інтегративний, порівняльний для поєднання наукових проблем й практичної діяльності.

Аналіз вітчизняного, зарубіжного та міжнародного законодавства і досвіду у сфері правового регулювання спадкових відносин обумовив широке застосування компаративних методів дослідження.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів (8 підрозділів), висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 89 сторінок; в т.ч. список використаної літератури на 6 сторінках (55 найменувань).

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПАДКОВОГО ПРАВА

1.1. Генеза спадкового права в Україні

Історія становлення спадкового права охоплює багато століть, а власне спадкове право характеризується певними особливостями на кожному історичному етапі свого розвитку, які поступово змінювалися, доповнювалися, зникали чи збереглися і дійшли до наших днів. Завдяки суттєвим змінам та особливостям, які супроводжували інститут спадкування, розширилось як коло спадкоємців, так і коло об'єктів спадкового правонаступництва. Саме тому пояснення тим чи іншим спадковим правовідносинам слід шукати в матеріальних відносинах, які існували на кожному соціальному та історичному етапі розвитку українського суспільства та сприяли розвитку інституту спадкування нерухомого майна. Питання, пов'язані з етапами становлення інституту спадкування нерухомого майна в Україні, розглядали такі вчені-цивілісти, як С. Г. Благовісний, О. А. Зайцев, С. Трифонов, а також Є. О. Харитонов, у працях яких висвітлені історичні періоди розвитку спадкового права України [1].

Зазначимо, що нинішнє спадкове право України своїми традиціями великою мірою зобов'язане римському праву, у рамках якого вперше було визначено поняття та зміст спадкового права, сформульовано ідею про універсальний характер спадкового правонаступництва, а також детально розкрито та закріплено процедуру спадкування за законом та заповітом. Відповідно до норм римського права, спадкування нерухомого майна становить собою такий вид юридичних відносин, у яких бере участь первинний власник нерухомого майна (спадкодавець) і які, у свою чергу, не пов'язані із власником безпосередньо; зміст цих відносин має об'єктивний характер, тобто вони не припиняються зі смертю фізичної особи, оскільки можуть бути використані іншими особами (спадкоємцями) без зміни їх сутності. Таке перенесення посмертних юридичних відносин (прав та обов'язків стосовно нерухомого майна) померлої особи на іншу являє собою

найвищу внутрішню необхідність, сутність якої полягає у тому, що людина з'являється та зникає, а юридичні відносини як об'єктивна сила, як право щонебудь вимагати, як обов'язок задовольняти вимоги інших, і, врешті-решт, як життєва необхідність залишаються та «переживають» свого господаря. Саме цю ідею римське право трактує таким чином: «... Життя безперервне і потребує заміни померлого живим, одного покоління іншим» [1, с. 3]. Аналізуючи інститут спадкового права у Стародавньому Римі, доречно зазначити, що за своїм характером воно було не тільки суворо національним, оскільки його норми стосувались тільки римських громадян, а й природним і закономірно виникало із суспільного порядку. Як наслідок, порядок покликання до спадкування визначався самим фактом споріднення, і майно переходило після смерті громадянина до осіб, що були найближчими до нього в порядку патріархального споріднення (спадкували лише сини) [2, с. 29]. До того ж, у римському праві на всіх етапах його розвитку існував поділ людей на вільних і рабів, через що воно набуло класового характеру [3, с. 35–39]. Будучи правом рабовласницької держави, воно відображало й забезпечувало інтереси насамперед рабовласника (домовласника), було спрямоване на зміцнення й розвиток рабовласницької приватної власності. «Воно залишає за спадкоємцем те право, яким померлий володів за життя, а саме право за допомогою своєї власності привласнювати продукти чужої праці» [2, с. 29]. Таким чином, класовість породжувала виникнення інституту обмежень при спадкуванні нерухомості, внаслідок чого заповідати або спадкувати нерухоме майно мали право лише певні особи: римські громадяни та вільні люди. Як бачимо, в наш час універсальне правонаступництво щодо прав та обов'язків спадкодавця збереглося та має імперативний характер, тому до особи, яка спадкує права на нерухоме майно, переходить і ряд обов'язків стосовно його утримання, що ж стосується обмежень щодо суб'єктного складу, то в сучасному спадковому праві України вони поширюються лише на іноземних громадян, які успадкували земельну ділянку. В історії розвитку інституту спадкування нерухомого майна вагоме значення мав і період становлення

русько-українського спадкового права (XV – XVI ст.), коли більшість українських земель перебувала в складі Великого князівства Литовського, велику роль у державному житті якого відігравали земельні відносини. Як і в інших державах Середньовіччя, земля була атрибутом влади, отже, законодавство з питань земельної власності було добре розроблене. Специфічною рисою земельного права Литовсько-Руської держави було те, що землеволодіння не було прерогативою магнатів і шляхти. Як стверджував М. Ясинський, до Люблінської унії поряд зі шляхтичем могли володіти землею і міщани, і всі особисто вільні люди, користуючись однаковими із шляхтою правами і відбуваючи однакові з нею повинності, пов'язані з володінням землею. Однак найбільші земельні володіння у державі все ж таки були зосереджені в руках магнатсько-шляхетської верхівки. Розрізнялися родові, жалувані, вислужені та куплені землі; за законодавством тієї доби правовий режим цих земель встановлювався на підставі способу придбання такої землі у власність та був майже однаковим, але існували деякі відмінності у порядку заповідання родової, вислуженої та купленої землі магнатів і шляхти. Зазначена шляхетська земельна власність вважалася недоторканною, тому відчуженню не підлягала. Було також закріплено правове становище різних земельних володінь залежно від суб'єктів права власності на землю, так що розрізнялися землі королівські, великокнязівські, магнатські, шляхетські та церковні [4, с. 192]. Крім того, земельна власність могла бути умовною, тимчасовою та пов'язаною з військовою службою. Кожне земельне володіння мало відповідати тому, що про нього було записано у грамоті господаря. Це пильно контролював уряд Великого князівства Литовського. Так, під час проведення аграрної реформи Сигізмунда Августа здійснювалася повсюдна перевірка прав на володіння землею; якщо виявлялося, що держатель землі не мав належних документів на право володіння нею, то ця земля відписувалася «на господаря». Однак, цілком очевидним був і факт того, що за період від початку проведення аграрної реформи до прийняття Першого Литовського Статуту (1529 р.) з'явилася достатньо велика кількість землевласників, право

володіння яких землею ґрунтувалося лише на давності набуття. Саме тому Статут 1529 р. визначив строк давності у 10 років, гарантувавши таким чином шляхті недоторканність володінь, термін відкритого безспірного володіння якими перевищував цей строк, і недійсність будь-яких наступних позовів щодо цих маєтностей [5, с. 89]. У цей період своє право спадкувати батьківські землі втратили дівчата, які вийшли заміж без згоди на цей шлюб батька і матері або взагалі одружилися з іноземцями (у таких випадках майно позбавленої спадку молодії переходило «на близьких її»). Як бачимо, в період функціонування на українських землях русько-литовського спадкового права було започатковано види правового режиму земельних ділянок, в основу яких покладено такі критерії: залежно від підстав набуття права власності на земельну ділянку; залежно від суб'єкта права власності та від терміну володіння землею. Ці самі підстави лише з деякими змінами та доповненнями входять до сучасного правового режиму землі. Підсумовуючи розгляд зазначеного періоду, необхідно відзначити, що в цей час загалом розвивається інститут спадкового права стосовно земельної ділянки, яка вже могла вільно переходити у спадщину, але з певними обмеженнями та умовами відносно видів землі та суб'єктного складу. Також існували додаткові повинності, роль яких у наш час відіграють податки та земельні платежі. Функціонування інституту спадкування нерухомого майна в Україні після входу більшості українських земель до складу Російської імперії досить довго трималося на традиціях попередніх століть і узагальнене у збірнику «Права, за якими судиться малоросійський народ» [6, с. 1–20]. За часів правління Петра I традиційне спадкове право Московського царства зазнало істотних змін, пов'язаних із єдиноспадкуванням. Тривалий час зберігався майорат – система спадкування, коли нерухоме майно переходило неподільним до старшого в роді або до старшого із синів померлого. Такий перехід спадщини до єдиного сина було встановлено указом 1714 р. Майоратні маєтки було вилучено з цивільного обігу, оскільки їх не можна було заповідати, дарувати, продавати або дробити між нащадками. Цим указом істотно обмежувався обіг землі –

заборонялася застава землі, право відчужувати землю через продаж, крім як за «потребою», тобто за надзвичайних обставин. Таким чином, головною підставою переходу та набуття права власності на земельну ділянку продовжувало залишатися спадкоємство. Однак, цим указом було покладено край спадкуванню нерухомого майна за заповітом, яке було вже досить поширеним, тому цей акт зустрів протидію суспільства і був скасований у 1737 р. [2, с. 29]. Пізніше основне джерело дореволюційного спадкового права становив «Звід законів Російської імперії», виданий у 1832–1833 рр. Російське дореволюційне спадкове право не розглядало спадкове нерухоме майно як єдине ціле, а ділило його на дві самостійні спадкові маси: батьківське майно, яке переходило лише до спадкоємців за законом, та загальне майно, для якого існував загальний порядок спадкування. Між дітьми спадкодавця нерухоме майно розподілялося в рівних частинах; що стосується позашлюбних дітей, то вони взагалі не могли спадкувати. Крім того, спадкове право даного періоду також не визнавало спадкоємцями батьків та інших родичів по висхідній лінії, натомість батьки діставали право довічного володіння на нерухоме майно своїх померлих дітей, але тільки в тому разі, якщо у самого спадкодавця не було власних дітей. Той із подружжя, який залишився живим, не входив до кола спадкоємців, а отримував лише право на визначену законом частину [6, с. 1–20]. У цей час продовжують діяти норми, які були сформульовані ще в період римського спадкового права і стосувалися обмежень для суб'єктів у сфері спадкування нерухомого майна. Зокрема, обмежувалося право жінок на спадкове майно – під час спадкування доньки одержували тільки чверть батьківського майна, решта розподілялася між синами. Майно матері передавалось у спадщину синам і донькам порівну. Це пов'язано з тим, що власником нерухомості чи земельної ділянки був тільки батько, мати володіла лише певними рухомими об'єктами, а право власності на землю мала змогу отримати тільки як правонаступник своїх неповнолітніх дітей. Продовжували існувати певні обмеження щодо спадкування землі за національною ознакою. Прийняте 9 грудня 1804 р. і переглянуте 13 квітня 1835 р. «Положення про

євреїв» установило правовий статус євреїв-землеробів та їх правовий титул володіння землею: їм дозволялось займатись сільським господарством на казенних і куплених у поміщиків землях у «межах осілості». Вважалося, що за пільгами євреї-землероби прирівнювалися до іноземних колоністів, тобто обмежувалася правоздатність щодо місця розташування земельної ділянки, а не спадкоємна правоздатність [6, с. 1–20]. Також у 1825 р. підданим іноземних держав було заборонено набувати нерухоме майно будь-якими способами, тобто діяла заборона щодо набуття права власності на нерухомість, через що й існували похідні від даної заборони обмеження для іноземців, які зовсім не стосувалися сутності права спадкування іноземних осіб. Іноземний спадкоємець не позбавлявся права спадкувати, він лише зобов'язувався продати успадковану нерухомість у трирічний термін російському підданому, що слід визнати обмеженням права володіння, а не позбавленням іноземця права спадкувати [7, с. 123]. Аналізуючи історичні джерела спадкового права, не можна не відзначити, що це правило, яке має своє продовження в сучасному спадковому праві України, не можна сприймати як позбавлення спадкових прав для іноземних осіб. При цьому в деяких місцевостях царської Росії (на Кавказі, в Азії) спадкування іноземцями нерухомого майна категорично не допускалося. Сучасне спадкове право нашої країни не лише відносить вищезазначених осіб до однієї черги спадкоємців (спадкування за законом), а й надає їм однакові права та можливості бути спадкоємцями за заповітом. Крім того, діючи Сімейний та Цивільний кодекси України прирівнюють у правах на спадщину всіх дітей спадкодавця, навіть ще не народжених. Єдині обмеження, які встановлені національним законодавством України у сфері спадкування нерухомого майна, стосуються іноземців, котрі успадкували земельну ділянку. Велика роль в історії розвитку вітчизняного спадкового права належить періоду перебування України у складі Радянського Союзу, адже в соціалістичному суспільстві основним об'єктом спадкування виступало право особистої власності громадян. Так, майно, яке належало особі на праві приватної власності, мало споживче призначення та виступало не

засобом експлуатації чужої праці, як це відбувалося у спадковому праві Стародавнього Риму, а було одним зі способів задоволення матеріальних потреб громадян. Формування національного інституту спадкування землі в УНР 1918 р. було пов'язане з особливим правовим режимом земельної ділянки, яка у той час, на відміну від будинків, могла перебувати лише у користуванні громадян. Так, 18 січня 1918 р. Українська Центральна Рада затвердила так званий «Земельний закон», відповідно до якого громадяни отримували землю лише у користування, тобто для ведення «загальногосподарського, «приватнотрудового користування» землею та «під оселі й будівлі». Але примітка до ст. 13 зазначеного нормативного акта мала дуже велике значення, оскільки передбачала перехід права користування землею у спадщину. Пізніше право спадкувати приватну власність громадян отримало своє конституційне закріплення. Охорона права спадкування стала одним із конституційних принципів: «Право спадкування приватної власності громадян охороняється законом». Це положення заклало правову основу для подальшого розвитку українського спадкового права. Крім того, інститут спадкового права дозволяв кожному радянському громадянину вільно, але в межах, встановлених законом, розпоряджатися своїм майном на випадок смерті. Відповідно до ст. 102 Цивільного кодексу УРСР (1963 р.), найважливішим об'єктом права приватної власності визнавалось право на житловий будинок. Так, кожний громадянин міг мати на праві приватної власності один житловий будинок, житлова площа якого не повинна була перевищувати 60 квадратних метрів. Якщо ж житлові площі перевищували зазначені розміри, то їх перехід у порядку спадкування заборонявся відповідно до положень Указу Верховної Ради СРСР від 26 серпня 1948 р. У радянські часи право власника будівлі, яка належала йому на праві приватної власності, відокремлювалося від права на землю, яка належала виключно державі. Тому *de facto* діяло положення, згідно з яким земля розділяла правову долю майна, яке на ній було розташоване, але *de jure* ніколи не була і не могла бути власністю громадян. Земельна ділянка та розташоване на ній нерухоме майно

мали різний правовий режим, через що особа, у приватній власності якої знаходився житловий будинок, не була власником земельної ділянки під ним. Підсумовуючи, зазначимо, що у період функціонування радянського спадкового права землю як об'єкт спадкування було виключено з ринкового обігу, але вона продовжувала перебувати в цивільному обороті у вигляді ділянок під забудову. Тому попри заборону перебування земельної ділянки у власності громадян, вона продовжувала бути об'єктом цивільно-правових угод та спадкування аж до внесення змін і доповнень до Земельного кодексу України Законом від 13 березня 1992 р. № 2196-ХІІ, яким право власності громадян на землю було гарантовано. Як свідчить аналіз історичного розвитку спадкового законодавства та цивілістичної думки, спадкове право завжди займало одне з панівних місць у системі цивільного права. Наявність широкого кола історичних джерел з окресленої проблематики вказує на те, що наші попередники приділяли досить багато уваги питанню визначення долі нерухомого майна після смерті, вирішення якого вони вважали життєво важливим для себе. Це пов'язано безпосередньо з тим, що на кожному етапі свого розвитку спадкове право збагачувалося новими та важливими на певних етапах складовими частинами, елементами спадкового правонаступництва, дослідження та аналіз яких лягли в основу та стали базисом для майбутніх наукових досліджень, концепцій та розробок у сфері спадкового права. Завдяки багатющому історичному досвіду у сфері спадкового права відбулося становлення та подальший розвиток інститут спадкування нерухомості в Україні.

Спадкове право України пройшло певні етапи розвитку, серед яких можна виділити наступні:

- *Давньоруський період:* спадкування регулювалося звичаєвим правом, що закріплювало права старшого сина на частину майна, а також вводило поняття спадщини та заповіту.
- *Період руського права:* після розпаду Київської держави спадкування регулювалося як звичаєвим правом, так і норми різних князівств,

що призвело до ускладнення правил спадкування, які відрізнялися за регіонами.

- *Польський період:* з укладенням угод між Україною та Польщею, спадкове право України зазнало значного впливу польського законодавства, зокрема, в частині спадкування за правом ленних земель.
- *Російський період:* після входження України до складу Російської імперії, спадкування регулювалося російським законодавством, яке було значно складним та жорстким.
- *Австро-угорський період:* в західних областях України спадкування регулювалося австро-угорським законодавством, яке було прогресивнішим, ніж російське.
- *Радянський період:* за радянського періоду спадкування регулювалося Цивільним кодексом, який запровадив норми щодо спадкування за законом та заповітом.
- *Сучасний період:* сучасне спадкове право України базується на основі Цивільного кодексу України, що запровадив норми щодо спадкування за законом та заповітом, а також права на спадкування.

Етапи розвитку спадкового права в Україні включають період дії давньоруського права, пізніше — норми руського права та польського права, а згодом — спадкування за законодавством Російської імперії, австро-угорського права та радянського права. Сучасне спадкове право України базується на основі Цивільного кодексу України та правових традиціях, успадкованих з попередніх епох.

1.2. Римське спадкове право як джерело сучасного спадкового права

Перехід України до ринкової економіки, значні політичні, економічні та соціальні процеси всередині країни, а також її прагнення до повноцінного членства в Європейському Союзі зумовлюють необхідність удосконалення

правової системи України та приведення правового статусу фізичних осіб у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема щодо права власності. Протягом свого історичного розвитку українське право позитивно зазнавало впливу класичного права, зокрема римського приватного права, зберігаючи при цьому свою національну самобутність. Історичні витoki та розвиток українського права традиційно пов'язані з римською правовою доктриною, що відображено, зокрема, в російській газеті «Руська правда», Литовських статутах, праці «Права, по яких судиться малоросійський народ...» та інших пам'ятках українського права.

Наприклад, Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року відображає тенденцію до пріоритетності приватного права та всебічного захисту інтересів і прав осіб.

Сьогодні існує потреба в гармонізації національних правових систем України та ЄС. Римське приватне право відіграє значну роль у цьому процесі. Його давня традиція зумовлена, перш за все, тим, що римляни творчо переймали та розвивали не лише власний правовий досвід, а й досвід інших. Цивільне право як наука вже сформувалося в Римській імперії. У цей період також виникло спадкове право як самостійна правова дисципліна. У римській правовій системі спадкове право нібито було самостійним і не пов'язаним з іншими галузями речового права. Воно не було ні частиною системи власності, ні різновидом договірної права, а навпаки, тісно перепліталось з цими галузями. Римські юристи розробили фундаментальні концепції спадкового права, а також механізми спадкування за заповітом та за законом. Основні концепції та визначення самого спадкового права були розроблені в рамках римського права. У римському праві спадкове право визначалося як сукупність правових норм, що регулювали порядок передачі майна померлої особи іншим особам. Розвинувся принцип «*nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*», який стверджував, що частина власного майна не може бути успадкована за заповітом, тоді як інша частина може бути успадкована за законом.

Римське спадкове право пройшло тривалий розвиток, набуваючи низки характеристик, що відповідали характеру римської власності та римської сім'ї. Розвиток свободи заповіту був зумовлений зміцненням приватної власності, яка відокремилася від залишків сімейного майна.

Спадкування в античному цивільному праві (*hereditas*) регулювалося законами Дванадцяти Таблиць, які вже передбачали заповітне та законне спадкування. Законне спадкування залишалося переважною формою спадкування. Закони Дванадцяти Таблиць визнавали спадкування за заповітом переважною формою спадкування.

Також було запроваджено спадкування шляхом преторіанської війни (*bonorum possessio*). Формалізм, пов'язаний зі складанням заповітів, був значно скорочений. Було запроваджено поняття законних спадкоємців першого та другого порядку.

Спадкування за імперським правом. У цей період спадкування значно відрізнялося від старої цивільної системи. Хоча спадкове право зазнало значного розвитку, воно ще не було чіткою, завершеною системою. За часів Юстиніана римське спадкове право, зокрема спадкування за заповітом, було досить складним та заплутаним інститутом. У такому вигляді воно було представлене в кодифікації Юстиніана, оскільки він ще не був готовий до реформування спадкового права.

Спадкування за правом Юстиніана. Романи 115, 118 та 127 від 529 року створили чітку систему спадкового права, тим самим завершивши розвиток римського спадкового права. Вони встановили чіткий правовий інститут, який враховував нові соціально-економічні умови римського суспільства. Юстиніан поділив родичів померлого на п'ять класів (рангів). Спадкування визначалося за цими класами.

Спадкування за римським правом ділилося на спадкування за законом і спадкування за заповітом.

Спадкування за законом існувало до заповіту. Заповіт – це розпорядження власника своїм майном після смерті. У класичній римській

сім'ї глава сім'ї був єдиним і необмеженим власником сімейного майна та мав право розпоряджатися ним. Тільки він міг визначити після своєї смерті, до кого має перейти його майно, в яких частках і в якому порядку тощо. Заповіт не вважається договором. Це розпорядження з відкладальною умовою, оскільки воно набуває чинності лише після смерті заповідача. Щоб заповіт був юридично дійсним, він повинен відповідати наступним вимогам: заповідач повинен бути осудним; заповіт повинен бути складений у встановленій законом формі; у ньому повинні бути вказані конкретні особи як спадкоємці, які також повинні бути осудними. Заповіт, який не відповідає цим вимогам, є недійсним. Приватні заповіти складалися без участі державних органів. Якщо державні органи якимось чином брали участь у створенні заповіту, він називався публічним заповітом. Приватні заповіти, навпаки, могли бути складені письмово або усно.

Складаючи письмовий заповіт, заповідач заявляв свідкам, що цей документ містить його побажання, підписував його особисто та передавав свідкам для підпису, які потім засвідчували його печатками. Призначення спадкоємців є основним змістом кожного заповіту. У деяких випадках спадкоємцями в заповіті могли бути названі навіть раби. Важливим принципом римського спадкового права, який залишався більш-менш незмінним протягом усієї римської історії, була свобода заповіту. Заповідач мав право призначити спадкоємцями будь-кого зі свого кола родичів або навіть зовсім сторонніх осіб на власний розсуд. Заповіт, складений відповідно до вимог закону, міг бути скасований або частково змінений самим заповідачем до своєї смерті: він міг скласти новий заповіт, доповнити або змінити існуючий. Заповіт, складений пізніше, скасовує раніше складений заповіт у тій мірі, в якій він йому суперечить.

В римському спадковому праві також існувало спадкування без заповіту.

Спадкування без заповіту – також зване спадкуванням проти заповіту – мало місце в таких випадках:

- коли заповіту не існувало;

- якщо заповіт було визнано недійсним;
- якщо спадкоємці, зазначені в заповіті, померли до смерті заповідача або відмовилися прийняти спадщину.

У цих випадках спадкування відбувалося відповідно до встановленого законом порядку; це також називалося спадкуванням «проти заповіту». Якщо бажання заповідача відхилялися від вимог закону, вони не визнавалися дійсними. Юстиніан здійснив фундаментальну реформу законодавства про спадкування за законом, внісши поправки 118 та 127. Основою законодавства про спадкування за законом Юстиніана було кровне споріднення та індивідуальне володіння приватною власністю. Юстиніан розділив усіх потенційних спадкоємців, тобто кровних родичів, на п'ять класів, встановив порядок їхнього спадкування та дозволив спадкування між спадкоємцями різних класів та ступенів споріднення. Якщо спадкоємець відмовлявся від спадщини, це більше не вважалося примусовим (як раніше), і право на спадкування отримували найближчі родичі того ж ступеня. Класи спадкоємців за законом Юстиніана були такими:

I клас – Нащадки померлого: діти незалежно від статі чи віку, онуки тощо;

II клас – Східні: батько та мати, бабуся та дідусь по батьківській лінії, бабуся та дідусь по материнській лінії та інші висхідні, якщо такі є;

III клас – Зведені брати та сестри та діти померлих зведених братів та сестер;

IV клас – Інші родичі по боковій лінії без обмежень за ступенем споріднення. У цьому випадку ближчі родичі виключалися з числа більш далеких родичів.

V клас – Чоловік, що залишився в живих (чоловік після смерті дружини або дружина після смерті чоловіка). Чоловік, що залишився в живих, мав право на спадкування, якщо жоден з родичів, перелічених у перших чотирьох класах, не був присутній на момент затвердження заповіту або відмовився від спадщини. На практиці ця група спадкоємців залучалася дуже рідко.

Таким чином, у спадковому праві Юстиніана суворо дотримувався принципу, за винятком випадків претензій на спадщину, заснованих на праві представництва: одночасне призначення спадкоємців різних класів та ступенів не допускалося. Перші законні спадкоємці призначалися спадкоємцями першого класу (черги спадкування). Жоден зі спадкоємців другого або наступних класів не призначався у присутності спадкоємців першого класу. Призначення спадкоємців другої черги могло відбутися лише за умови, що:

- спадкоємців першої черги під час відкриття провадження у справі про спадщину не виявилось.
- Спадкоємці першої черги відмовилися від спадщини.

Якщо спадкоємців другої черги не було або вони відмовилися від спадщини, закликалися спадкоємці третьої черги. Якщо вони також були відсутні або відмовилися від спадщини, закликалися спадкоємці четвертої черги. Якщо спадкоємців четвертої черги все ще не було або вони відмовилися від спадщини, закликався той з подружжя, що залишився в живих.

Спадкове право на сучасному етапі – це сукупність норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі смертю особи та переходом її прав та обов'язків до інших осіб у порядку спадкування.

Загальні положення спадкового права можна знайти в розділі 84 Цивільного кодексу.

Спадкування – це перехід прав та обов'язків (спадщини) від померлої особи (заповідача) до інших осіб (спадкоємців) – стаття 1216 Цивільного кодексу.

Спадкування є універсальним правонаступництвом, оскільки права та обов'язки померлого переходять до спадкоємців у повному обсязі. Спадкоємець не може прийняти лише деякі права та відмовитися від інших. Це пряме правонаступництво, оскільки спадкоємці отримують права та обов'язки негайно після смерті спадкодавця, приймаючи спадщину.

Спадкування регулюється Книгою шостою Цивільного кодексу. Порядок здійснення спадкових прав регулюється Нотаріальним кодексом. У

судовій практиці застосовується Рішення Пленуму Верховного Суду України від 24 червня 1983 року № 4 «Про практику розгляду судами України справ про спадщину».

Види спадкування: правонаступництво відбувається за заповітом або в силу закону.

Згідно зі статтею 1218 Цивільного кодексу, спадкування включає всі права та обов'язки, якими спадкодавець володів на момент оформлення спадщини та які не були погашені його смертю.

Дата оформлення спадщини – це дата смерті померлого або дата офіційного реєстру його смерті. Визначення дати оформлення спадщини має велике значення. У цей день встановлюється кількість спадкоємців та склад спадщини. Терміни для прийняття або відмови від спадщини починають перебігати з дати затвердження заповіту. До спадщини застосовується законодавство, чинне на момент затвердження заповіту.

Якщо кілька спадкоємців помирають протягом одного дня, провадження у справі про спадщину відкривається для кожного з них одночасно та окремо. Якщо кілька спадкоємців, які могли б успадкувати послідовно, помирають під час спільної події небезпеки (стихійного лиха, нещасного випадку, нещастя тощо), вважається, що вони померли одночасно. У цьому випадку провадження у справі про спадщину відкривається для кожної з цих осіб одночасно та окремо.

Місцем спадкування є останнє місце проживання померлого. Якщо місце проживання померлого невідоме, місцем спадкування вважається місцезнаходження нерухомого майна або його основної частини, а якщо нерухомого майна немає, то місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Місце спадкування не обов'язково має збігатися з місцем смерті, наприклад, якщо громадянин помирає в санаторії або у відрядженні. Спадкове право не надає жодного значення місцю смерті.

Справні справи спадщини регулюються законодавством місця відкриття провадження у справі про спадщину. Правильне визначення місця засідання суду про спадщину має вирішальне значення для визначення органів, відповідальних за вжиття заходів щодо охорони спадщини, та до яких мають бути адресовані заяви про прийняття або відмову від спадщини, а також вимоги кредиторів. Нотаріуси за місцем засідання суду про спадщину приймають заяви від спадкоємців про прийняття або відмову від спадщини та видають їм свідоцтво про право на спадщину.

У випадках, передбачених статтями 1251–1252 Цивільного кодексу, заповіт може бути посвідчений посадовою особою місцевого органу влади або іншою посадовою особою замість нотаріуса. Якщо в населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім випадку таємного заповіту, може бути посвідчений уповноваженою посадовою особою компетентного місцевого органу влади.

Нотаріуси за місцем засідання суду про спадщину приймають заяви від спадкоємців про прийняття або відмову від спадщини та видають їм свідоцтво про право на спадщину.

У випадках, передбачених статтями 1251–1252 Цивільного кодексу, заповіт може бути посвідчений посадовою особою місцевого органу влади або іншою посадовою особою замість нотаріуса. Заповіт особи, яка перебуває на лікуванні в лікарні чи іншому стаціонарному закладі охорони здоров'я, а також особи, яка проживає в будинку для людей похилого віку або закладі догляду за людьми похилого віку, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або лікуючим лікарем цієї лікарні чи іншого стаціонарного закладу охорони здоров'я, а також директором лікарні, директором або головним лікарем будинку для людей похилого віку або закладу догляду за людьми похилого віку.

Заповіт особи, яка перебуває на морському або річковому судні під прапором України, може бути посвідчений капітаном. Заповіт особи, яка перебуває в пошуково-рятувальній або іншій експедиції, може бути посвідчений керівником експедиції. Заповіт військовослужбовця, а в місцях

розташування військових частин, об'єднань, установ або військових навчальних закладів, де немає нотаріуса чи нотаріальної контори, а також заповіт працівника, члена сім'ї або утриманця військовослужбовця може бути посвідчений командиром (начальником) цих частин, об'єднань, установ або закладів.

Заповіт особи, яка перебуває на морському або річковому судні під прапором України, може бути посвідчений капітаном. Заповіт особи, яка перебуває на пошуковій або іншій експедиції, може бути посвідчений керівником експедиції. Заповіт особи, яка відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, може бути посвідчений начальником виправної установи. Заповіт особи, яка перебуває у в'язниці, може бути посвідчений начальником слідчого ізолятора.

Вищезазначені заповіти повинні бути посвідчені у присутності свідків.

До заповітів, посвідчених державними службовцями та працівниками, застосовуються положення статті 1247 Цивільного кодексу. Заповіти, посвідчені вищезазначеними державними службовцями та працівниками, є рівнозначними нотаріально посвідченим заповітам.

Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим чи нерухомим майном, набутим за заповітом, є невідчужуваним, непередаваним і не переходить до спадкоємців спадкодавця. Право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею, надане спадкодавцю, не встановлює права проживання у останніх родичів, що залишилися в живих, якщо інше не передбачено заповітом.

Спадкоємець, якому спадкодавець передав заповіт про відмову від права, зобов'язаний виконати цю відмову лише в межах вартості отриманого майна за вирахуванням частини боргів спадкодавця, що належить до цього майна. Власник заповіту про відмову від права може пред'являти претензії до спадкоємця з моменту відкриття майна. Заповіт про відмову від права втрачає чинність після смерті власника заповіту до відкриття майна (стаття 1239 Цивільного кодексу).

Зміст заповіту про відмову може відрізнятися залежно від положень Цивільного кодексу: наприклад, спадкодавець може зобов'язати спадкоємця придбати та передати певні активи, сплатити певну суму грошей або надати іншій особі довічне право користування будинком або його частиною.

Набуття активів шляхом відмови від заповіту є особливою формою спадкування. Заповідач стає спадкоємцем спеціального права або набуває права пред'являти вимоги до спадкоємця — виконавця відмови від заповіту. Відмова від заповіту відрізняється від звичайного спадкування тим, що вона також може включати активи, що не входять до складу спадщини, а також право користування ними. Основна відмінність полягає в тому, що предмет відмови від заповіту звільняється від боргів заповідача. Заповідач не несе відповідальності за них.

Заповідач має право в будь-який час змінити свій заповіт. Він повинен особисто скасувати заповіт та внести до нього зміни. Скасування та внесення змін здійснюється відповідно до процедури, встановленої Цивільним кодексом для засвідчення заповіту (ст.1254 ЦК).

Два типи заповітів підпадають під спеціальні правила:

1) Умовний заповіт – Заповідач може поставити права спадкоємця у залежність від виконання певної умови, яка може бути пов'язана з поведінкою спадкоємця або не залежати від неї (наприклад, наявність інших спадкоємців, проживання в певному місці, народження дитини, завершення освіти тощо). Умова, передбачена заповітом, має бути виконана на момент смерті заповідача.

Умова, передбачена заповітом, є недійсною, якщо вона порушує чинне законодавство або державний порядок. Набувач заповіту не має права вимагати недійсності умови на тій підставі, що він не знав про неї або що її виконання не залежало від нього (стаття 1242 Цивільного кодексу);

2) Спільний заповіт – Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, що перебуває у спільній власності. У спільному заповіті частка майна, що перебуває у спільній власності, переходить до того з подружжя, хто

пережив, після смерті одного з подружжя. Після смерті останнього спадкують особи, зазначені подружжям у заповіті.

За життя кожен з подружжя має право відмовитися від спільного заповіту. Ця відмова потребує нотаріального посвідчення.

Після смерті одного з подружжя нотаріус накладає заборону на розпорядження майном, зазначеним у заповіті (стаття 1243 Цивільного кодексу). Зміни до Цивільного кодексу стосуються положень щодо конфіденційності заповіту, його тлумачення та його недійсності, які регулюються статтями 1255–1257 Цивільного кодексу.

За життя кожен з подружжя має право відмовитися від спільного заповіту. Таємниця заповітів – Нотаріуси, інші посадові особи, які засвідчують заповіт, свідки та особи, які підписують заповіт від імені заповідача, не мають права розголошувати інформацію про складання, зміст, скасування або зміну заповіту до початку провадження у справі про спадщину.

Тлумачення заповіту може здійснюватися самими спадкоємцями після початку провадження у справі про спадщину. У разі виникнення спору суд вирішує питання тлумачення відповідно до статті 213 Цивільного кодексу.

Недійсність заповіту – Заповіт, складений особою, яка не має заповідальної дієздатності, а також заповіт, який не відповідає формальним вимогам та вимогам до посвідчення, є недійсним.

Розділ 87 Цивільного кодексу регулює здійснення права спадкування. Прийняття спадщини. Згідно зі статтею 1268 Цивільного кодексу, спадкоємець, як за заповітом, так і в силу закону, має право прийняти спадщину або відмовитися від неї. Прийняття спадщини з застереженням не допускається.

Таким чином, прийняття спадщини є юридичною дією (одностороннім правочином) спадкоємця, якою він заявляє про свою згоду на спадщину. Неможливо прийняти лише частину спадщини. Після прийняття спадщини спадкоємець більше не може відмовитися від неї.

Прийняття спадщини має зворотну силу. Прийнята спадщина вважається належною спадкоємцю з моменту її відкриття. З цього моменту він має право на дохід від спадщини та несе всі витрати, пов'язані зі спадщиною.

Порядок прийняття спадщини був суттєво змінений у новому Цивільному кодексі: тепер проводиться розмежування на основі того, чи проживав спадкоємець постійно з померлим на момент відкриття спадщини. Спадкоємець, який проживав постійно з померлим на момент відкриття спадщини, вважається таким, що має право на спадщину, якщо він не відмовився від спадщини у строк, передбачений статтею 1270 Цивільного кодексу.

Неповнолітня особа, особа, недієздатна, або особа з обмеженою дієздатністю вважається спадкоємцем, крім випадків, зазначених у пунктах 2-4 статті 1273 Цивільного кодексу. Незалежно від того, коли прийнято спадщину, вона належить спадкоємцю з дня відкриття спадщини (стаття 1268 Цивільного кодексу).

Відповідно до статті 1269 Цивільного кодексу, спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але не проживав постійно з померлим на момент відкриття спадщини, повинен подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини.

Заява про прийняття спадщини має бути подана спадкоємцем особисто. Особи віком від 14 років можуть подати заяву про прийняття спадщини без згоди батьків або опікуна. Заява про прийняття спадщини від імені неповнолітньої або недієздатної дитини подається її батьками (усиновлювачами) або опікуном. Подана заява про прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

На відміну від Цивільного кодексу 1963 року, який поширювався єдиний правовий режим для всіх спадкоємців, у ЦК 2003 р. правила, які регулюють прийняття спадщини, розрізняються залежно від того, проживав постійно спадкоємець із спадкодавцем чи ні. Перші вважаються такими, що прийняли

спадщину, якщо вони не заявили відмови від неї, для других передбачена подача заяви у нотаріальну контору про прийняття спадщини.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика спадкового законодавства України

2.1.1. Спадкування за законом

Безперечно, тема спадкування стосується кожної людини. Як зазначено у 275 Цивільному Кодексі України, а саме у ст.1217 – спадкування може здійснюватися двома способами: за заповітом або за законом [8]. Для обох способів є обов'язковим наявність певних юридичних фактів. Так, для спадкування за законом, насамперед, потрібен певний ступінь спорідненості спадкоємця із спадкодавцем або ж перебування у спадкодавця на утриманні протягом певного строку, тобто особа повинна входити до кола спадкоємців за законом, визначених ЦК України. По-друге, наявність факту смерті особи або оголошення її померлою. По-третє, це прийняття спадщини. Таким чином, за загальним правилом, спадкування за законом має місце, коли відсутній заповіт або він визваний недійсним. Однак є і виключення, коли спадкування за законом можливе і при наявності заповіту. Наприклад, якщо заповітом охоплено не все майно спадкодавця, або якщо спадкоємець за заповітом відмовився від прийняття спадщини, чи спадкоємець був усунений від прийняття спадщини на підставі положень статті 1224 ЦК України. Також, прикладом може слугувати ситуація, коли спадкоємець не виконав умову зазначену заповітом, тому спадкування буде відбуватися за законом. Головною особливістю спадкування за законом є коло спадкоємців, адже спадкоємців за заповітом визначає сам спадкодавець серед будь-яких учасників цивільних відносин, а за законом вони встановлюється цивільним законодавством. Саме тому у своєму навчальному посібнику Нестерцова-Собакарь О. В. зазначає, що: «будь-який спадкоємець за законом може стати спадкоємцем за заповітом, але не кожен спадкоємець за заповітом може стати спадкоємцем за законом» [10, с.78]. Прийняття спадщини за законом базується на принципі черговості. Це пояснюється тим, що у разі висловлення своєї волі,

спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам чи особам. Тому такі особи об'єднанні законодавцем у певні черги, що визначаються ступенем спорідненості, перебуванні на утриманні спадкодавця, спільного проживання однією сім'єю. Деякі приписи норм Цивільного кодексу стосовно черговості спадкоємців заслуговують окремої уваги. Так, наприклад, стаття 1261 ЦК України говорить, що: «У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки» [6]. В даному випадку слід звернутися до ознак суб'єкта цивільних правовідносин: головними ознаками такого суб'єкта є наявність цивільної правоздатності та дієздатності. Як відомо, з положень статті 25 ЦК України, цивільна правоздатність – це здатність мати цивільні права та обов'язки, що виникає з моменту народження. Тому у випадку з першою чергою можна говорити про захист інтересів ще ненародженої дитини, адже фактично вона ще не набула цивільної правоздатності, а отже не є суб'єктом цивільних правовідносин, однак все одно має право на отримання відповідної частки спадкового майна і це, безперечно, є позитивною особливістю спадкового права. У спадкуванні за другою чергою також є свої особливості. Слід зауважити, що на спадкування за другою чергою мають право виключно рідні брати та сестри, незалежно від того, чи мають обох спільних батьків або тільки спільного батька/матір. Тому з цього виходить, що сюди не відносяться зведені брати та сестри. Однак можна говорити про ймовірність спадкування зведених братів або сестер за четвертою чергою, якщо буде встановлено, що вони проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти останніх років. Також, якщо спадкодавець був усиновленою дитиною, то претендувати на спадкування разом із особами сім'ї усиновителів, можуть рідні баба та дід, якщо за рішенням суду між ними зберігся правовий зв'язок. На практиці виникає саме проблема доведення таких родинних стосунків. Безперечним доказом цього може слугувати свідоцтво про народження, а за відсутності такого, тільки суд буде встановлювати факт родинних відносин. Такі ж самі проблеми можуть

виникнути і в спадкуванні за третьою чергою, адже в цьому разі також необхідне підтвердження родинних відносин. Як зазначалося вище, до четвертої черги відносяться особи, які проживали із спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини [6]. Знову ж таки, зміст статті ЦК України зрозумілий, однак на практиці виникає питання доведення такого проживання і в даному випадку допомогою спадкоємцям може бути свідчення сусідів, як доказ спільного проживання із спадкодавцем, документи про реєстрацію спільного місця проживання, а також спільні витрати, пов'язанні із побутом та ін. До п'ятої черги відносяться інші родичі спадкодавця до шостого ступеня включно, а також особи, що перебували на утриманні спадкодавця. В цьому випадку також має місце процедура доведення перебування на утриманні, про що можуть вказувати різні документи: довідки від органів місцевого самоврядування, органу соціального захисту, правлінь ЖБК, а у разі відсутності таких документів, встановлення факту утримання покладається на суд. Ще однією особливістю спадкування за законом є зміна черговості одержання права на спадкування. Тут законодавець закріплює два варіанти: зміна за договором між спадкоємцями та за рішенням суду. І на мою думку, більш доцільним і зручним для спадкоємців, все ж таки, є перший варіант, адже судовий може зайняти багато часу та сил і полягає у доказуванні права спадкоємця на зміну черговості, а саме довести, що вона дійсно надавала допомогу спадкодавцю та матеріально його забезпечувала, а також довести, що спадкодавець дійсно був безпорадним. Тому, досить часто стає проблемою саме доведення безпорадності спадкодавця, а це в свою чергу, призводить до відмови у задоволенні позову. Прикладом може слугувати рішення Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська, за яким позивачеві було відмовлено у задоволенні позову саме через незмогу доведення безпорадності спадкодавця [9].

Таким чином, можна зробити висновок, у вирішенні спадкових спорів весь обов'язок доказування права на спадкування покладається саме на спадкоємця і не завжди такі спроби закінчуються успіхом.

Роблячи висновок, можна сказати, що спадкування за законом може викликати більше спорів та проблем у розподілі спадкового майна, особливо, якщо спадкоємці знаходяться у неприємних між собою стосунках. Тому ми вважаємо не випадковим те, що сам законодавець визнав необхідним у першу чергу закріпити норми спадкування за заповітом у 85 главі ЦК України і вже потім, норми, що регулюють спадкування за законом у 86, тим самим надавши перевагу першому варіанту. Це обумовлено тим, що сам заповіт представляє безпосередню волю спадкодавця і зводить до мінімуму можливі суперечки між спадкоємцями у майбутньому, на відміну від спадкування за законом.

Повномасштабна війна внесла зміни в усі сфери суспільних відносин. Обставини воєнного часу вплинули і на спадкові правовідносини, зокрема, щодо порядку прийняття спадщини, визначення додаткових строків для її прийняття тощо. І нині вже напрацьована відповідна судова практика.

Важливими зараз є такі питання, як строки для прийняття спадщини, підстави поважності їх пропуску, черговість спадкування, спадкування в порядку спадкової трансмісії та за правом представлення.

Цікавою є постанова Великої Палати ВС від 26 червня 2024 року у справі № 686/5757/23, у якій було вирішено питання щодо того, чи є необізнаність спадкоємця за законом (у вказаній справі позивачем був син спадкодавця) про наявність заповіту поважною причиною пропуску строку для прийняття спадщини.

У цій справі ВП ВС дійшла висновку, що спадкоємець за законом, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати до нотаріальної контори заяву про прийняття спадщини у встановлений шестимісячний строк із часу відкриття спадщини. Необізнаність про наявність заповіту може вважатися поважною причиною пропуску строку для прийняття спадщини тільки для осіб, які не є спадкоємцями за законом першої черги або кожної наступної черги спадкоємців за законом, у разі їх обізнаності про відсутність спадкоємців попередньої черги, які набували право на спадкування за законом.

В основі спадкування за законом лежить принцип черговості, тобто встановлення пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Водночас іноді виникають випадки, які передбачають можливість зміни черговості спадкування.

Так, спадкоємці за законом можуть звернутися до суду з позовом про зміну черговості спадкування. Підставами для задоволення такого позову є сукупність таких юридичних фактів, установлених у судовому порядку:

- 1) здійснення опіки над спадкоємцем, тобто надання йому нематеріальних послуг (спілкування, поради та консультації, вітання зі святами тощо);
- 2) матеріальне забезпечення спадкодавця;
- 3) надання будь-якої іншої допомоги спадкодавцеві, тобто такої допомоги, яка має матеріалізоване вираження – прибирання приміщення, приготування їжі, ремонт квартири;
- 4) тривалий час здійснення дій, визначених у пунктах 1–3;
- 5) безпорадний стан спадкодавця, тобто такий стан, під час якого особа неспроможна самотійно забезпечувати свої потреби, викликаний похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом.

Для задоволення позову щодо зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування необхідна наявність усіх п'яти зазначених вище обставин (постанова ВС від 26 червня 2024 року у справі № 489/8011/18).

Щодо спадкової трансмісії як особливого порядку здійснення права на спадкування Ольга Ступак акцентувала, що в разі переходу права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії застосовуються як загальні правила, що регламентують способи, строки прийняття та відмови від спадщини, так і спеціальні норми переходу права на прийняття спадщини до трансмісара. Право на прийняття спадщини в цьому випадку здійснюється на загальних підставах протягом строку, що залишився. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців (ст. 1276

ЦК України). Також, за словами спікерки, варто зважати на те, що об'єктом спадкової трансмісії є суб'єктивне цивільне право на прийняття спадщини, що не було реалізоване спадкоємцем у зв'язку з його смертю. Тобто до трансмісара переходить лише можливість прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття, якою особа може скористатися, а не безпосередньо спадкове майно (постанова ВС від 28 лютого 2024 року у справі № 495/6360/19).

У постанові ВС від 1 вересня 2021 року у справі № 720/2683/19 вказано, що умовою спадкової трансмісії є те, що право на прийняття спадщини в такому порядку має бути здійснене у строк, який не спливає на момент смерті спадкодавця. Тобто смерть спадкоємця, який би мав право на спадщину, має настати в межах шестимісячного строку з дня відкриття спадщини після смерті першого спадкодавця.

Ще одне питання, яке розкрила Ольга Ступак, – спадкування за правом представлення. Вона пояснила, що це такий порядок набуття права на спадкування за законом, при якому спадкоємці, наприклад, п'ятої черги включаються до складу першої, другої чи третьої черги замість спадкоємця внаслідок того, що він помер до відкриття спадщини. Спадкування за правом представлення є специфічним порядком набуття права на спадкування за законом і не є окремою підставою або видом спадкування. Спадкоємці за правом представлення приймають спадщину в загальному порядку, як приклад може виступати постанова ВС від 1 липня 2024 року у справі № 461/7330/15-ц.

В аспекті можливості визначення додаткового строку для прийняття спадщини актуальний в умовах воєнного стану висновок, наведений у постанові ВС від 20 березня 2024 року у справі № 545/1231/23. Верховний Суд у цій справі констатував, що проживання спадкоємця в зоні, яка не перебувала під окупацією, однак на території якої відбувались активні бойові дії, є достатньою підставою визначення спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини.

Щодо висновків Верховного Суду стосовно поважності причин пропуску шестимісячного строку, визначеного ст. 1270 ЦК України, для прийняття спадщини. Наприклад, необхідність отримання апостильованого свідоцтва про смерть спадкодавця, який помер за кордоном, та незначний проміжок пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини (менше двох місяців) є достатніми правовими підставами для визначення спадкоємцю додаткового строку для прийняття спадщини (постанова ВС від 16 серпня 2023 року у справі № 758/13293/18). Натомість у постанові від 20 вересня 2023 року у справі № 638/16540/20 ВС дійшов висновку, що необізнаність позивача про смерть батька та проживання в іноземній державі протягом тривалого часу не є поважними причинами пропуску строку подання заяви про прийняття спадщини в розумінні закону [11].

2.1.2. Спадкування за заповітом

Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадкове законодавство України характеризується універсальним спадковим правонаступництвом, де права та обов'язки померлої особи (спадкодавця) переходять до спадкоємців як єдине ціле. Основні принципи – це свобода заповіту та соціальна справедливість, яка реалізується через спадкування за законом та обов'язкові частки у спадщині. До складу спадщини входять майнові права та обов'язки, а також особисті немайнові права, якщо вони не припиняються зі смертю спадкодавця.

До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Спадкодавець (заповідач) — це громадянин, майно якого після його смерті переходить у спадщину до іншої особи чи до інших осіб. Спадкодавцем може бути особа незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо. Спадкування відбувається як після смерті дієздатних, так і недієздатних громадян. Однак

заповідати майно може лише дієздатна особа. Тобто, право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю (частина перша статті 1234 ЦКУ).

Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Заповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У цьому разі ця особа не може одержати право на спадкування. Заповідач має право призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування, так зване підпризначення спадкоємця. Заповідач має право скласти заповіт щодо усієї спадщини або її частини.

Спадкоємець - це особа, яка у випадку смерті тієї чи іншої особи набуває права одержати його спадкове майно. Тобто, право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. Спадкоємцем може бути громадянин, юридична особа, а також держава. Громадянин може стати спадкоємцем незалежно від віку, статі, стану здоров'я тощо. Частина спадщини, що не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах. До числа цих спадкоємців входять також спадкоємці за законом, яким інша частина спадщини була передана за заповітом.

Малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Вказаний перелік осіб, що мають право на обов'язкову частку є вичерпним. Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення.

Будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку.

Заповіт - це односторонній правочин, який вважається дійсним після того, як заповідач в установленому порядку і в належній формі виявить свою волю. Про складення заповіту заповідач може сповістити своїх спадкоємців чи інших зацікавлених осіб, а може і не знайомити їх із своєю останньою волею, що ніяк не впливає на дійсність заповіту. Заповіт - особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (стаття 1233 ЦКУ). Особливість заповіту полягає в тому, що цей правочин настільки тісно пов'язаний з особистістю заповідача, що виключає його складання за допомогою представника чи довірителя.

Заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складення заповіту, а також ті права та обов'язки, які можуть йому належати у *майбутньому*.

Заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання, а також до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети.

Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається (ст. 1234 ЦК).

До права на заповіт належить:

- *право заповідача на призначення спадкоємців* - заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин. Заповідач може без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом, яка не може одержати право на спадкування.

Проте, заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. У разі смерті особи, яка була позбавлена права на спадкування, до смерті заповідача, позбавлення її права на спадкування втрачає чинність. Діти (внуки) цієї особи мають право на спадкування на загальних підставах. Чинність заповіту щодо осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині, встановлюється на час відкриття спадщини (ст.1235 ЦК);

- *право заповідача на визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом* - заповідач має право охопити заповітом права та обов'язки, які йому належать на момент складання заповіту, а також ті права та обов'язки, що можуть йому належати у майбутньому. Заповідач має право скласти заповіт щодо усієї спадщини або її частини. Якщо заповідач розподілив між спадкоємцями у заповіті лише свої права, до спадкоємців, яких він призначив, переходить та частина його обов'язків, що є пропорційною до одержаних ними прав. Чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини (ст.1236 ЦК);

- *право заповідача на заповідальний відказ* - заповідач має право зробити у заповіті заповідальний відказ. Відказоодержувачами можуть бути особи, які входять, а також ті, які не входять до числа спадкоємців за законом. Предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини.

На спадкоємця, до якого переходить жилий будинок, квартира або інше рухоме чи нерухоме майно, заповідач має право покласти обов'язок надати іншій особі право користування ними. Право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим чи нерухомим майном зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника. Право користування жилим будинком, квартирою або іншим рухомим чи нерухомим майном, одержане за заповідальним відказом, є таким, що не відчужується, не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача. Право користування жилим

будинком, квартирою або іншою будівлею, надане відказоодержувачеві, не є підставою для проживання у останніх членів його сім'ї, якщо у заповіті не зазначено інше. Спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, що перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно. Відказоодержувач має право вимоги до спадкоємця з часу відкриття спадщини (ст. 1238 ЦК). Заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини (ст.1239 ЦК).

- *право заповідача на покладення на спадкоємця інших обов'язків* - заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання. Заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільне корисної мети (ст.1240 ЦК);

- *право заповідача на підпризначення спадкоємця* - заповідач має право призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме останню або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування, а також у разі відсутності умов, визначених у заповіті. Підпризначеним спадкоємцем може бути будь-яка особа, передбачена у ст.1222 ЦК ЦК);

- *право заповідача на встановлення сервітуту в заповіті* - спадкодавець має право встановити у заповіті сервітут щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб 1246 ЦК);

- *право заповідача на скасування та зміну заповіту* - заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт або внести до нього зміни;

Заповіт є односторонньою угодою, правові наслідки якого настають лише після смерті заповідача. Оскільки при житті спадкодавця складений ним заповіт не покладає на нього будь-яких правових обов'язків стосовно

спадкоємців і не створює будь-яких прав для останніх, заповідач вправі в будь-який час його скасувати або змінити.

Заповідач має право у будь-який час скласти новий заповіт. Заповіт, який складено пізніше, скасовує попередній повністю або у тій частині, у якій він йому суперечить. Кожний новий заповіт скасовує попередній і не поновлює заповіту, який заповідач склав перед ним. Якщо новий заповіт, складений заповідачем, визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не поновлюється, крім випадків, встановлених ст.ст.225, 231 ЦК.

Заповідач має право у будь-який час внести до заповіту зміни. Скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться заповідачем особисто. Скасування заповіту, внесення до нього змін провадяться у порядку, встановленому ЦК для посвідчення заповіту (ст.1254 ЦК).

Цивільним законодавством передбачені вимоги до змісту заповіту:

- склад спадкового майна: все, що належить спадкодавцю, майно чи певна його частина або перелік майна, який зазначений у заповіті;
- коло спадкоємців за заповітом (або коло спадкоємців за законом, які усуваються заповітом);
- частина або вид майна (рухоме, нерухоме), що за волею заповідача повинні перейти до кожного із спадкоємців;
- за заповітом майно може бути заповідане тільки у власність (однак заповідач може покласти на спадкоємця, до якого переходить, зокрема, житловий будинок, квартира або інше рухоме чи нерухоме майно, зобов'язання надати іншій особі *право користування* цим майном або певною його частиною)
- заповідальне розпорядження (за бажанням).

Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Законодавством визначена також форма заповіту:

- заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення;

- заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис іншої особи на тексті правочину, що посвідчується нотаріально, засвідчується нотаріусом або посадовою особою, яка має право на вчинення такої нотаріальної дії, із зазначенням причин, з яких текст правочину не може бути підписаний особою, яка його вчиняє (ч. 4 ст. 207 ЦКУ). Особа, на користь якого заповідається майно, не вправі підписувати його за заповідача. Якщо заповідач неписьменний або сліпий, нотаріус прочитує йому текст заповіту, про що на заповіті робиться відповідна відмітка. Якщо сліпий громадянин письменний, він сам підписує заповіт. Якщо заповідач через фізичні вади не може сам прочитати заповіт, посвідчення заповіту має відбуватися при свідках;

- заповідач повинен бути дієздатним на момент укладання заповіту;
- зміст заповіту не повинен суперечити закону;
- зміст заповіту повинен відображати дійсну волю заповідача;
- заповіт має бути посвідчений приватним або державним нотаріусом, що є необхідною умовою його дійсності, або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у ст.ст. 1251-1252 ЦКУ.

Фізична особа, на користь якої заповідається майно, *не вправі підписувати заповіт за заповідача*. За посвідчення заповітів справляється державне мито. Державні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють державне мито у розмірах, установлених чинним законодавством, у розмірах, установлених чинним законодавством, а приватні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють плату, розмір якої визначається за домовленістю між нотаріусом та фізичною або юридичною особою. (статті 19 і 31 Закону «Про нотаріат»).

При посвідченні заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається. На бажання заповідача його заповіт може бути посвідчений при свідках з

повною цивільною дієздатністю). Свідки, при яких посвідчено заповіт, зачитують його вголос та ставлять свої підписи на ньому.

Відповідно до ст. 37 ЗУ «Про нотаріат», ст. 1251 ЦКУ, якщо у населеному пункті немає нотаріуса, заповіт, крім секретного, може бути посвідчений уповноваженою на це посадовою особою відповідного органу місцевого самоврядування. За кордоном посвідчення заповіту здійснюють відповідні консульські установи (ст. 38 ЗУ «Про нотаріат»). В інтересах громадян, яким обставини не завжди дозволяють звернутися до нотаріальної контори, закон покладає на певних посадових осіб обов'язки по посвідченню заповіту, який у цих випадках прирівнюється до нотаріального (ст. 40 ЗУ «Про нотаріат»», ст. 1252 ЦКУ) та посвідчуються при свідках. Дані особи зобов'язані негайно передати по одному примірнику посвідчених ними заповітів у державний нотаріальний архів за місцем проживання заповідача.

Нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту.

- заповіти підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі.

Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

Законодавець передбачив випадки, коли заповіти, не посвідчені нотаріально, прирівнюються до нотаріально посвідчених заповітів прирівнюються, а саме:

- заповіти громадян, які перебувають на лікуванні в лікарнях, інших стаціонарно-профілактичних закладах, санаторіях або проживають у будинках для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю, посвідчені головними лікарями, їх заступниками з медичної частини або черговими лікарями цих лікарень, лікувальних закладів, санаторіїв, а також директорами та головними лікарями зазначених будинків для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю;

- заповіти громадян, які перебувають під час плавання на морських суднах або суднах внутрішнього плавання, що плавають під прапором України, посвідчені капітанами цих суден;
- заповіти громадян, які перебувають у пошукових, арктичних та інших подібних до них експедиціях, посвідчені начальниками цих експедицій;
- заповіти військовослужбовців та інших осіб, які перебувають на лікуванні в госпіталях, санаторіях та інших військово-лікувальних закладах, посвідчені начальниками, їх заступниками з медичної частини, старшими і черговими лікарями цих госпіталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних закладів;
- заповіти військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установ та військово-навчальних закладів, де немає державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, посадових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, також заповіти працівників і службовців, членів їх сімей та сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ та закладів;
- заповіти осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, посвідчені начальниками місць позбавлення волі або начальниками слідчих ізоляторів.

Заповіти осіб, що зазначені вище, посвідчуються при свідках.

Існують такі види заповітів:

1. *Заповіт з умовою*: заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо), якщо дана умова не суперечить закону або моральним засадам суспільства (не є нікчемною).

2. *«Секретний заповіт»*: заповіт, зі змістом якого не має право ознайомитися навіть нотаріус. Особа, яка склала секретний заповіт, подає його в заклеєному конверті нотаріусові. На конверті має бути підпис заповідача.

Нотаріус ставить на конверті свій посвідчувальний напис, скріплює печаткою і в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує (стаття 1249 ЦКУ).

Одержавши інформацію про відкриття спадщини, нотаріус призначає день оголошення змісту заповіту. Про день оголошення заповіту він повідомляє членів сім'ї та родичів спадкодавця, якщо їхнє місце проживання йому відоме, або робить про це повідомлення в друкованих засобах масової інформації. У присутності заінтересованих осіб та двох свідків нотаріус відкриває конверт, у якому зберігався заповіт, та оголошує його зміст. Про оголошення заповіту складається протокол, який підписують нотаріус та свідки. У протоколі записується весь зміст заповіту (стаття 1250 ЦК України).

3. *Заповіт подружжя*: подружжю надано право скласти *спільний заповіт* щодо майна, яке належало йому на праві спільної сумісної власності. Після смерті одного з подружжя частка у праві спільної сумісної власності переходить до подружжя, який пережив, а нотаріус накладає заборону на відчуження, зазначеного у заповіті, майна.

Накладення заборони на майно після смерті одного із подружжя може порушити права так званих обов'язкових спадкоємців, які незалежно від змісту заповіту, мають право на певну частку. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті.

За життя дружини та чоловіка кожен з них має право відмовитися від спільного заповіту. Така відмова підлягає нотаріальному посвідченню.

Водночас, подружжя володіє не лише спільним сумісним майном, а і певним майном, яке належить йому на праві приватної власності. Спільний же заповіт подружжя не охоплює всього належного на праві власності майна, тому кожен із подружжя повинен скласти ще й заповіт, в якому визначити долю такого майна на випадок своєї смерті. Розірвання шлюбу припиняє статус подружжя, а недійсність шлюбу (визнання шлюбу недійсним) анулює статус подружжя, у зв'язку з цим розірвання шлюбу чи визнання шлюбу недійсним після складення заповіту подружжя (ст. 1243 ЦКУ) *позбавляє цей заповіт*

юридичного значення без пред'явлення відповідного позову. У цьому разі спадкування відбувається на загальних підставах.

За позовом заінтересованої особи суд може визнати заповіт недійсним, якщо буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі (ч. 2 ст. 1257 ЦКУ), тобто якщо суд прийде до переконання, що документ складено людиною, не здатною усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними або заповідач перебував під чиїмось тиском, впливом обману, погрози насильства, якщо оформлення його було вимушеним, написаним під час небезпечної для життя хвороби або внаслідок важких обставин, тоді цей заповіт буде визнано недійсним. У разі недійсності заповіту спадкоємець, який за цим заповітом був позбавлений права на спадкування, одержує право на спадкування за законом на загальних підставах [12; 13].

2.1.3 Спадковий договір

Дискусійною та не надто поширеною в Україні формою трансформації відносин власності в разі смерті власника є спадковий договір.

Спадковий договір – це правочин, за яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Питання спадкового договору врегульовано главою 90 Цивільного кодексу України та Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5.

Спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Спадкові договори посвідчуються нотаріусом за зверненням заінтересованих осіб: набувача і відчужувача.

Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа.

Предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя.

Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором.

Спадкові договори, предметом яких є нерухоме майно, посвідчуються нотаріусом з дотриманням загальних правил посвідчення договорів відчуження. При посвідченні спадкових договорів правила забезпечення реалізації права купівлі частки у праві спільної часткової власності не застосовуються.

Документ, що посвідчує право власності на майно, після його огляду нотаріусом повертається власнику майна (відчужувачу), а в тексті договору зазначаються назва цього документа, номер і дата його видачі та найменування юридичної особи, яка його видала. У разі коли посвідчення спадкового договору здійснюється на підставі відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, в тексті правочину зазначаються посилання на цей реєстр, номер і дата отримання інформації з нього.

Якщо предметом спадкового договору є майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації, нотаріус у тексті договору зазначає про необхідність реєстрації права власності у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно після смерті відчужувача.

На майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору.

Заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним.

Відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. У разі відсутності такої особи контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

У разі смерті відчужувача на підставі свідоцтва органу цивільного стану про смерть нотаріус знімає заборону відчуження.

Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень або на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Дія договору припиняється у разі смерті фізичної особи_набувача або ліквідації юридичної особи – набувача за спадковим договором, а на примірниках договору за письмовою заявою відчужувача нотаріус вчиняє відповідний напис.

Спадковий договір може бути визнаний недійсним із загальних підстав, визначених статтею 215 Цивільного кодексу України.

Підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою - третьою, п'ятою та шостою статті 203 Кодексу.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається.

Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) [15].

Спадковий договір - договір, що дуже часто на практиці плутають або ототожнюють із договором між спадкоємцями про поділ спадкового майна, або взагалі й не знають про існування такого договору.

І хоча початково розробники проєкту Цивільного кодексу України, обґрунтовуючи доцільність спадкового договору, зазначали, що сфера його

застосування на практиці не буде широкою, і в більшості вона стосуватиметься подружжя та інших осіб, які спільно проживають і не мають дітей, судова практика доводить значно ширше застосування такої категорії договору.

Отже, перше важливе твердження про спадковий договір: спадковий договір не може розглядатися як самостійний вид спадкування, оскільки відповідно до ст. 1217 Цивільного кодексу України (в подальшому також - ЦК України) спадкування здійснюється *виключно* за заповітом або за законом.

Завжди пам'ятайте, що перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору *не є* окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін *не поширюються* відповідні правила про спадкування, в тому числі *право на обов'язкову частку* (п. 28 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7).

Спадковий договір *не є* договором про спадкування чи договором між спадкоємцями, а норми, що регулюють цей договір, утворюють інститут зобов'язального, а не спадкового права.

За спадковим договором, що передбачено статтею 1302 ЦК України, одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Простіше кажучи, *добросовісному* набувачу за певні дії *обіцяється* певне майно відчужувача. **І це друге важливе твердження про спадковий договір.**

Згідно зі статтею 1305 ЦК України набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Наприклад, спадковим договором можуть бути передбачені такі дії немайнового характеру набувача: шанобливо ставитися до особи відчужувача, організовувати відпочинок відчужувача, брати участь у догляді за відчужувачем, його оселею, піклуватися про стан здоров'я відчужувача.

Відповідно до статті 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його

розпоряджень. За змістом цього правила інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору.

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання (частини перша, друга статті 614 ЦК України).

З урахуванням наведеного можна зробити висновок, що спадковий договір нерозривно пов'язаний з його сторонами. ЦК України надає останнім право заявляти у суді вимоги про дострокове розірвання договору. Відчужувач має право заявляти позов про розірвання спадкового договору, якщо набувач не виконує або виконує неналежним чином покладені на нього обов'язки щодо здійснення дій майнового або немайнового характеру.

Отже, укладаючи спадковий договір, необхідно пам'ятати, що у судовому порядку може бути ініційоване розірвання такого договору. Судова практика доводить, що в житті часто можна зіштовхнутися з твердженнями відчужувача про ненадання жодної допомоги, невиконання прохань відчужувача, небажання набувача витрачати кошти та свій вільний час на відчужувача.

Важливий правовий висновок щодо тлумачення та правозастосування положень статті 1308 ЦК України у правовідносинах, що стосуються розірвання спадкового договору, зроблено в постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2023 року в справі № 591/1419/20 (провадження № 61-18031сво21).

У вказаній постанові зроблено правовий висновок такого змісту: «Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача у разі невиконання набувачем його розпоряджень. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача. *Спадковий договір є нерозривно пов'язаним із його сторонами.* ЦК України надає останнім право заявляти у суді вимоги про дострокове розірвання договору, тобто ініціювати розірвання спадкового

договору в суді можуть лише відчужувач або набувач. *Відчужувач має право заявляти позов про розірвання спадкового договору, якщо набувач не виконує або виконує неналежним чином покладені на нього обов'язки щодо здійснення дій майнового або немайнового характеру.* За змістом цього правила інші особи, у тому числі спадкоємці відчужувача, не можуть пред'являти вимоги про розірвання спадкового договору».

І останнє, **третє важливе твердження про спадковий договір**. Він має одну велику перевагу, передбачену ст. 1307 ЦК України, яка є гарантією виконання сторонами спадкового договору і яка слугує водночас охороною відповідного нерухомого майна. Нотаріус, який посвідчує спадковий договір, накладає заборону відчуження на майно, визначене в такому правочині. Тобто діючий власник може володіти та користуватися таким майном, але не зможе законно його продати, обміняти чи подарувати, а також передати в спадок [18].

2.2. Проблеми правового забезпечення спадкування у сучасних умовах

В Україні змінилися правила оформлення спадщини: 30 січня 2024 року набрали чинності два закони, які вносять зміни у порядок відкриття та оформлення спадщини, а саме:

- Закон України від 08 листопада 2023 року № 3450-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини»;

- Закон України від 08 листопада 2023 року № 3449-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини».

Новації спадкування пов'язані з унормуванням правовідносин під час воєнного стану. Так, законами були внесені зміни до Цивільного кодексу України та Закону України «Про нотаріат».

Основні зміни стосуються ст. 1221 Цивільного Кодексу України, якою визначається *місце відкриття спадщини*.

За оновленою редакцією ст. 1221 ЦК України визначено, що місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо ж останнє місце проживання спадкодавця невідоме, то місцем відкриття спадщини вважатимуть місце перебування або нерухомого майна чи його основної частини, або, за відсутності нерухомого майна, - місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право».

Якщо смерть настала на непідконтрольній території, оновлене законодавство встановлює спеціальні правила оформлення спадкових прав у період воєнного стану:

1) У період дії на території України воєнного стану та протягом шести місяців з дня його припинення або скасування у випадку, якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, територія, на якій ведуться активні бойові дії або яка є тимчасово окупованою, щодо якої не визначено дату завершення бойових дій або тимчасової окупації, дату відновлення здійснення своїх повноважень органами державної влади у повному обсязі, заяви про прийняття спадщини та інші *заяви щодо спадщини подаються нотаріусу незалежно від місця відкриття спадщини*. Зазначене правило застосовуються також до спадщини, місцем відкриття якої є населений пункт, розташований на тимчасово окупованій території України, протягом усього періоду тимчасової окупації такої території та шести місяців після завершення тимчасової окупації.

2) Якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт або території, зазначені вище, а також у разі заведення спадкової справи не за місцем відкриття спадщини до набрання чинності Законом № 3450-IX, вчинення нотаріальних дій щодо спадщини та спільного майна подружжя (колишнього подружжя) в межах спадкової справи здійснюється *за місцем подання першої*

заяви щодо спадщини. Якщо ж місцем подання першої заяви є населений пункт або території, зазначені вище, відповідні нотаріальні дії вчиняються за місцем подання першої заяви про видачу свідоцтва в населеному пункті або на території, що не зазначені в попередньому пункті.

Нове законодавство встановлює *особливості щодо обчислення строків при спадкуванні на час дії на території України воєнного стану та протягом двох років з дня його припинення або скасування*. За загальним правилом для прийняття спадщини цивільним законодавством встановлено строк у 6 місяців, який обчислюється з дня смерті особи. Якщо смерть фізичної особи зареєстрована пізніше ніж через один місяць з дня смерті такої особи, строки, визначені ЦК України щодо спадкування, обчислюються з дня державної реєстрації смерті спадкодавця.

Наприклад, особа померла 01.09.2023, смерть зареєстровано 25.11.2023. У цьому випадку строк 6 місяців, зокрема, для прийняття або відмови від прийняття спадщини, відліковується, починаючи з 25.11.2023.

Таким чином, основні зміни у порядку оформлення спадщини забезпечують права громадян в умовах воєнного стану і дають можливість у найкращий спосіб забезпечити захист прав спадкоємців [19].

Аби не втратити право на спадкування, спадкоємець порібен знати наступні норми.

Час, місце відкриття спадщини, строки у які потрібно подати заяву на її прийняття – є ключовими знаннями для спадкоємців, адже від цього залежить можливість реалізувати своє право на спадкове майно. Якщо ж без поважних причин спадкоємець не подасть заяву на прийняття спадщини вчасно, він ризикує втратити таке право. Це питання йому доведеться вирішувати зі спадкоємцями, які належним чином прийняли спадщину, або у судовому порядку.

Відповідно до статті 1220 Цивільного кодексу України (далі – Кодекс) спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою (частина третя статті 46 цього Кодексу).

У разі, якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Такий підхід до відкриття спадщини і у випадку, якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо).

Згідно з пп. 1.11. п. 1 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, (далі – Порядок) часом відкриття спадщини після смерті реабілітованих у встановленому порядку фізичних осіб є день прийняття рішення відповідною Комісією з питань поновлення прав реабілітованих про повернення спадкоємцям першої черги майна реабілітованого.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця.

Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини. Якщо об'єктів нерухомого майна декілька місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного із об'єктів цього майна на вибір спадкоємців.

За відсутності нерухомого майна місцем відкриття спадщини є місцезнаходження основної частини рухомого майна, наявність якого може бути підтверджено свідоцтвом про реєстрацію транспортного засобу, випискою з реєстру власників іменних цінних паперів, ощадною книжкою, договором банківського рахунку тощо.

Після смерті військовослужбовців строкової служби, а також осіб, які навчалися в навчальних закладах, що розташовані поза місцем їх проживання, місцем відкриття спадщини визнається те місце, де вони проживали до призову на строкову військову службу або до вступу до відповідного навчального закладу.

Якщо особа проживала у будинку-інтернаті для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, іншому закладі соціального призначення, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження відповідного закладу.

У разі, якщо особа утримувалася в установі виконання покарань, місцем відкриття спадщини вважається останнє місце проживання до застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відбування покарання.

Після смерті фізичної особи, яка проживала на території монастиря, храму, іншої культової будівлі, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження відповідної будівлі (пп. 1.12. п. 1 глави 10 розділу II Порядку).

Якщо спадкодавець мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право».

Спадкова справа заводиться нотаріусом за місцем відкриття спадщини, або будь-яким нотаріусом незалежно від місця відкриття спадщини у випадках, якщо місцем відкриття спадщини є населений пункт, на території якого органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, територія, на якій ведуться активні бойові дії, або тимчасово окупована російською федерацією територія, щодо яких не визначено дату завершення бойових дій або тимчасової окупації, дату відновлення здійснення своїх повноважень органами державної влади у повному обсязі.

Для того, щоб дізнатися, чи вже відкрита спадкова справа та де, можна звернутися до будь-якого нотаріуса зі свідоцтвом про смерть або іншим документом, що підтверджує факт смерті заповідача, спадкодавця, який за допомогою Спадкового реєстру може отримати цю інформацію.

Право на спадкування мають особи, визначені у заповіті.

У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за

законом одержують особи, визначені у статтях 1261-1265 цього Кодексу (стаття 1223 Кодексу).

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Але прийняття і відмова від прийняття спадщини можуть мати місце щодо всього спадкового майна. Спадкоємець не вправі прийняти одну частину спадщини, а від іншої частини відмовитись. Спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв усю спадщину.

Зауважуємо, що спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, він не заявив про відмову від неї.

Згідно з пп. 3.20 п. 3 глави 10 розділу II Порядку факт постійного проживання спадкоємця зі спадкодавцем на момент відкриття спадщини підтверджується:

- витягом з реєстру територіальної громади;
- довідкою про реєстрацію місця проживання;
- іншим документом, що може підтверджувати відповідний факт.

Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, встановлених частинами другою – четвертою статті 1273 цього Кодексу. Тобто, якщо не було подано заяву про відмову від прийняття спадщини з дотриманням вимог, встановлених законодавством.

Незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (стаття 1268 Кодексу).

Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, *має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини.*

Зауважуємо, що заяви про прийняття спадщини або відмову від її прийняття подаються спадкоємцем особисто нотаріусу у письмовій формі.

Заяви, складені від імені спадкоємців їх представниками, що діють на підставі довіреностей, не приймаються.

Особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника.

Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої, недієздатної особи подають її батьки (усиновлювачі), опікун (стаття 1269 Кодексу).

Згідно з п. 3 глави 10 розділу II Порядку подати заяву можна декількома способами:

- особисто прибути до нотаріуса. У цьому випадку нотаріальне засвідчення справжності підпису на заяві не потрібне;
- надіслати заяву засобами поштового зв'язку чи надіслати заяву, підписану кваліфікованим електронним підписом або удосконаленим електронним підписом, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису спадкоємця, технічними засобами електронних комунікацій.

У цьому випадку нотаріус прийме таку заяву, заведе спадкову справу та повідомить спадкоємця про необхідність або надіслати (засобами поштового зв'язку) заяву справжність підпису на якій нотаріально засвідчена, або особисто прибути до нотаріуса.

Особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, може відкликати її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

Для спадкоємця, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, заява про видачу свідоцтва про право на спадщину є первинним документом, на підставі якого заводиться спадкова справа.

Для прийняття спадщини встановлюється *строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.*

Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття.

Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців (стаття 1270 Кодексу).

Якщо спадкоємець протягом строку, встановленого статтею 1270 цього Кодексу, *не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.*

За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу за місцем відкриття спадщини.

За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини (стаття 1272 Кодексу).

Спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати *свідоцтво про право на спадщину.*

Свідоцтво видається кожному спадкоємцю із визначенням імені та часток у спадщині інших спадкоємців.

Відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину.

Зауважуємо, що спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є майно та/або майнові права, які обтяжені, та/або нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація, зобов'язаний звернутися до нотаріуса або до уповноваженої на це посадової особи за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на таке майно.

Якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще не народженої дитини, видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини. Це положення застосовується також щодо дитини, зачатої за життя спадкодавця, але народженої після його смерті, і у разі спадкування за законом.

Свідоцтво про право на спадщину видається на підставі заяви спадкоємців, які прийняли спадщину, після завершення шести місяців з часу відкриття спадщини або з дня державної реєстрації смерті особи у випадках,

встановлених пунктом 20 розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу, або не раніше строків, встановлених у частині другій статті 1270, статті 1276 Кодексу.

Видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, ніяким строком не обмежена (статті 1296 – 1298 Кодексу та Порядок).

З метою збереження спадкового майна можуть вживатися передбачені законодавством заходи щодо його охорони. Такі заходи є важливими для забезпечення прав та захисту майнових інтересів осіб.

Відповідно до статті 1283 Цивільного кодексу України охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою.

Нотаріус або в сільських населених пунктах – уповноважена на це посадова особа відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини за заявою спадкоємців або за повідомленням підприємств, установ, організацій, громадян, або на підставі рішення суду про оголошення фізичної особи померлою чи за своєю власною ініціативою вживає заходи до охорони спадкового майна.

Згідно зі статтею 60 Закону України «Про нотаріат» ці заходи вживаються ними безпосередньо або шляхом доручення нотаріусам чи посадовим особам органів місцевого самоврядування за місцезнаходженням майна.

Крім того, самі спадкоємці або фізичні та юридичні особи можуть безпосередньо звернутися до нотаріуса чи до посадової особи за місцезнаходженням майна. Останні повідомляють про вжиті заходи нотаріусу або посадовій особі органу місцевого самоврядування, яка вчиняє нотаріальні дії, за місцем відкриття спадщини.

Для охорони спадкового майна нотаріуси та посадові особи органів місцевого самоврядування провадять опис майна і передають його на зберігання спадкоємцям або іншим особам (стаття 61 вищевказаного закону).

Водночас певні види майна потребують спеціального зберігання.

Так, відповідно до пункту 5 глави 9 розділу 2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5, виявлені під час опису вибухові речовини і вибухові засоби, боєприпаси, зброя (холодна, вогнепальна, пневматична), спеціальні засоби самооборони, заряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії передаються нотаріусом за окремим описом до органу внутрішніх справ.

Якщо під час вжиття заходів щодо охорони спадкового майна нотаріусом виявлені грошові суми (цінні папери), що залишилися після померлого, вони вносяться на відповідні рахунки для обліку депозитних сум нотаріуса чи до банківської установи, про що виписується відповідна квитанція. Квитанція підшивається до спадкової справи. Зберігання спадкового майна в депозиті нотаріуса чи банківської установи здійснюється за рахунок спадкоємців.

Якщо виявлені золото, платина, срібло, метали іридієво-платинової групи у будь-якому вигляді, іноземна валюта і виражені в іноземній валюті або монетарних металах платіжні документи, вироби із срібла, монетарних металів, дорогоцінного каміння, а також дорогоцінне каміння і перли, вони здаються до банківської установи на зберігання за окремим описом.

Перед тим як передати зазначені цінності на зберігання до установи банку, нотаріус реєструє їх у Книзі обліку цінностей при вжитті заходів щодо охорони спадкового майна.

Ордени, медалі, нагрудні знаки, а також документи про нагородження за наявності спадкоємців залишаються у сім'ї спадкодавця.

За згодою спадкоємців державні нагороди можуть бути передані на тимчасове або постійне зберігання до музеїв. Державні нагороди передаються

музеям на підставі рішення Комісії державних нагород та геральдики при Президентові України за наявності відповідного клопотання музейного закладу. Передані до музеїв на постійне зберігання державні нагороди спадкоємцям померлого не повертаються.

У разі відсутності спадкоємців державні нагороди і документи про нагородження передаються на зберігання державі (стаття 18 Закону України «Про державні нагороди України»).

Цінні рукописи, літературні твори, листи тощо, що мають історичне та наукове значення, включаються до акта опису та передаються на зберігання спадкоємцям. Якщо спадкоємців немає, нотаріус передає документи на зберігання за окремим описом до відповідних організацій (інститут, музей тощо) у порядку, передбаченому чинним законодавством.

При виявленні у складі спадкового майна об'єктів, які перебувають на державному обліку як пам'ятки історії і культури, нотаріус повідомляє про це відповідні органи охорони пам'яток історії та культури.

Ощадні книжки, заставні на речі спадкодавця, що знаходяться в ломбарді тощо, передаються на зберігання спадкоємцям, а якщо спадкоємців немає – зберігаються у нотаріуса [25].

Цікавим є питання щодо фактичного вступу у спадщину і отримання свідоцтва про право наспадщину.

Позивач прийняв у спадщину частину будинку після смерті дружини як спадкоємець першої черги за законом, оскільки постійно проживав зі спадкодавицею на час відкриття спадщини та подав до нотаріуса заяву про її прийняття. Відповідачка змінила замки на входних дверях і найняла охоронну фірму, яка не пускала позивача до будинку, тому він звернувся до суду з позовом про усунення перешкод у користуванні частиною житлового будинку.

Суд першої інстанції задовольнив позовну вимогу, проте апеляційний суд скасував рішення районного суду й відмовив у задоволенні позову. Вказав, що оскільки позивач не отримав свідоцтво про право на спадщину, то не набув права власності на спірне майно, а отже й не має права користуватися ним.

Крім того, заяву про вступ у спадщину подала сестра спадкодавиці, вона також звернулася до суду з позовом про усунення позивача від права спадкування, визнання шлюбу між ним і спадкодавицею недійсним, ця справа перебуває на розгляді суду.

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного цивільного суду скасував постанову апеляційного суду, залишив у силі рішення суду першої інстанції, зробивши такі правові висновки.

Відповідно до ч. 1 ст. 1296 ЦК України спадкоємець, який прийняв спадщину, може одержати свідоцтво про право на спадщину. Разом з тим, незалежно від часу прийняття спадщини, вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини (ч. 5 ст. 1268 ЦК України).

Частиною 1 ст. 1297 ЦК України передбачено, що спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є нерухоме майно, зобов'язаний звернутися до нотаріуса за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. Проте відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину (ч. 3 ст. 1296 ЦК України).

Отже, ***спадкоємець, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, є власником із часу її відкриття***, а документом для підтвердження права власності на спадкове майно є свідоцтво на спадщину, отримане в установленому законодавством порядку.

Відсутність реєстрації права власності відповідно до Закону України «Про реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» не зумовлює позбавлення особи прав користування та володіння належним їй на праві власності майном.

У спадкоємця, який в установленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають із часу відкриття спадщини, тому такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном з використанням способів, визначених у гл. 29 ЦК України.

Після смерті дружини позивач у встановленому законом порядку прийняв спадщину, яка складається зі спірної частини будинку, тобто правові підстави користування позивачем спірною частиною житлового будинку змінилась, а не припинились.

З моменту відкриття спадщини позивач як спадкоємець першої черги, який прийняв спадщину відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК України, набув право володіння та право користування спадковим майном і набуде право ним розпорядитися після оформлення спадщини.

Також колегія суддів зазначила, що наявність судового спору щодо спадкового майна не припиняє право позивача як спадкоємця на спадкове майно, а тому не є перешкодою для захисту такого права в судовому порядку до моменту, поки суд не встановить відсутність такого права [27].

Розглядаючи питання про правове регулювання спадкування не можна не розглянути порядок оформлення спадщини, який можна поділити на декілька етапів:

1. Відкриття спадщини

Процес оформлення спадщини починається з відкриття спадщини, яке відбувається у момент смерті спадкодавця. Спадщина відкривається за місцем останнього проживання померлого або за місцем знаходження основної частини його майна.

2. Подання заяви про прийняття спадщини

Спадкоємці повинні подати заяву про прийняття спадщини до нотаріуса за місцем відкриття спадщини протягом шести місяців з дня смерті спадкодавця. У разі пропуску цього строку спадкоємці можуть звернутися до суду для відновлення пропущеного строку.

3. Встановлення складу спадщини

Нотаріус встановлює склад спадкового майна на підставі поданих документів та довідок. Це включає нерухоме та рухоме майно, грошові кошти, цінні папери, права вимоги, боргові зобов'язання тощо.

4. Оформлення спадкових прав

Після встановлення складу спадщини нотаріус видає свідоцтво про право на спадщину. Це свідоцтво є підставою для державної реєстрації прав на нерухоме майно, перереєстрації транспортних засобів, отримання грошових коштів у банках тощо.

5. Реєстрація права власності

Спадкоємці повинні зареєструвати свої права на спадкове майно в державних реєстрах. Для цього вони подають до відповідних органів документи, включаючи свідоцтво про право на спадщину, документи на майно, паспорти та ідентифікаційні коди.

Для оформлення спадщини спадкоємцям необхідно підготувати такі документи:

1. Заява про прийняття спадщини.
2. Свідоцтво про смерть спадкодавця.
3. Документи, що підтверджують родинні зв'язки (свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб, свідоцтво про усиновлення тощо).
4. Заповіт (якщо є).
5. Документи на спадкове майно (право власності на нерухомість, документи на транспортні засоби, банківські довідки, цінні папери тощо).
6. Паспорти та ідентифікаційні коди спадкоємців.

На практиці спадкоємцям рекомендується звернутися до нотаріуса одразу після смерті спадкодавця для консультації та початку процесу оформлення спадщини. Нотаріус допоможе визначити необхідні документи, скласти заяву та забезпечить правильність оформлення спадкових прав.

Заздалегідь рекомендується зібрати всі необхідні документи, що підтверджують родинні зв'язки, права на майно та інші важливі дані. Це допоможе уникнути затримок та спростить процес оформлення спадщини.

Якщо строк для прийняття спадщини було пропущено, зверніться до суду з позовом про його відновлення. Слід підготувати обґрунтовані докази причин пропуску строку (хвороба, відрядження, відсутність інформації про смерть тощо).

У разі наявності кількох спадкоємців важливо домовитися про поділ спадкового майна. Це може бути зроблено шляхом укладення угоди між спадкоємцями або зверненням до суду у разі виникнення спорів.

Після отримання свідоцтва про право на спадщину необхідно зареєструвати свої права на спадкове майно в державних реєстрах. Це необхідно для підтвердження права власності та можливості розпорядження майном.

Необхідно сплатити податки та збори, пов'язані з оформленням спадщини. Це включає державне мито за видачу свідоцтва про право на спадщину, податок на спадщину (у випадках, передбачених законодавством) та інші можливі витрати.

У разі виникнення спадкових спорів рекомендується звертатися до суду для їх вирішення. Судові процеси можуть включати:

- Визнання заповіту недійсним.
- Встановлення додаткових спадкоємців.
- Оскарження дій нотаріуса або інших спадкоємців.
- Вирішення питань щодо поділу спадкового майна.

Таким чином можна дійти до наступних висновків: оформлення спадщини в Україні є складним процесом, що вимагає дотримання встановленого законодавством порядку та підготовки необхідних документів. Спадкоємцям важливо звернутися до нотаріуса для отримання консультації та допомоги в оформленні спадкових прав, зібрати всі необхідні документи та зареєструвати свої права на спадкове майно. Дотримання цих рекомендацій допоможе уникнути проблем та спростить процес оформлення спадщини.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СПАДКОВОГО ПРАВА ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС

У 21 столітті мільйони людей підпадають під дію законів про спадщину, незалежно від їхньої національності, місця проживання чи звичайного місця перебування. Коли громадянин, який проживає за кордоном, помирає, або коли його активи чи майнові права знаходяться за межами країни його звичайного проживання, виникають численні правові питання, зокрема щодо правового регулювання спадкових питань. Історія дослідження та вивчення іноземного спадкового права характеризується необхідністю вирішення проблемних аспектів українського спадкового права та демонстрації необхідності вдосконалення законодавства шляхом детального аналізу міжнародно-правових норм у спадковому праві. Це підвищить рівень правової культури та захистить інтереси спадкоємців у здійсненні своїх спадкових прав. Спадщина є невід'ємною частиною майнових відносин кожного суспільства (феодалного, капіталістичного та соціалістичного), незалежно від форми власності. Україна повністю визнає спадкові позови, що виникають з відповідних іноземних законів. Відомі численні випадки, коли іноземні громадяни визнавалися спадкоємцями за законодавством країни, спадкове право якої застосовується. Для іноземців в Україні немає обмежень щодо спадкових прав. Їм надається такий самий статус, як і українцям, незалежно від місця їхнього проживання. Спадкові позови, що виникають за кордоном, повністю визнаються в Україні. Отже, необхідно дослідити принципи та процедури спадкування за законодавством держав-членів ЄС. З юридичної точки зору, можна розрізнити системи спадкового права країн континентальної Європи (таких як Японія) та англосаксонських країн, зокрема Великої Британії та США. Основна відмінність полягає в тому, що в країнах континентальної Європи спадщина переходить безпосередньо до спадкоємців, тоді як в інших країнах спадкування регулюється по-різному, а у Великобританії та США вона переходить спочатку до третьої особи, а вже потім – до спадкоємців. Крім того, в континентальній Європі можна виділити країни, які загалом дотримуються французької моделі, а також країни, що

використовують німецьке право як взірець [27, с. 115]. У рамках Європейського Союзу триває робота зі створення єдиних європейських норм колізійного права у спадковому праві. Спадкове право, як один з центральних інститутів цивільного права, закріплене законодавчо у більшості держав. В Україні питання колізійного права у спадковому праві регулюються Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року. Згідно зі статтею 70, справи спадкування регулюються (з урахуванням положень статей 71 та 72 цього закону) правом держави, в якій померлий мав своє останнє звичайне місце проживання, якщо він не вказав у своєму заповіті право своєї рідної держави. Вибір померлим права є недійсним, якщо його громадянство змінилося після складання заповіту [23]. Сьогодні деякі держави загального права вирішують спадкові спори шляхом поділу спадщини на рухоме та нерухоме майно, тоді як інші встановили загальну норму колізійного права для всіх видів майна. В Україні визнаються всі спадкові позови, що виникають із чинного іноземного законодавства. Наприклад, якщо суд США визнає громадянина України, який проживає в Україні, спадкоємцем за законодавством США, він також вважається спадкоємцем в Україні. Закони про спадщину держав-членів Європейського Союзу (далі: ЄС) регулюють вирішення спадкових спорів за відсутності заповіту, порядок спадкування та його частки, обмеження спадкових прав, вимоги до набуття спадкових прав та податок на спадщину. Наприклад, в Австрії за відсутності заповіту застосовуються такі принципи, залежно від обставин: – Якщо померлий був неодруженим і бездітним, батьки успадковують у рівних частках; – якщо батьки вже померли, успадковують брати і сестри; – якщо у померлого були діти, вони успадковують у рівних частках; – якщо у померлого залишився чоловік/дружина, чоловік/дружина стає єдиним спадкоємцем. спадкоємцем, не маючи нащадків, батьків, братів і сестер, бабусь і дідусів; – якщо померлий залишив чоловіка/дружину та дітей: 1/3 переходить до чоловіка/дружини, решту ділиться однаково серед дітей [29]. Австрійське право не надає автоматичного права на спадщину, якщо шлюб не був зареєстрований. В

такому випадку чоловік/жінка тільки мають право стати спадкоємцями у порядку внесення їх до заповіту. Обов'язкова (резервна) частина майна, яка обмежує свободу заповіту, становить половину частки законної спадщини для нащадків, за відсутності нащадків близько $1/3$ частки юридичної спадщини відходить спадкоємцям. Чоловік/дружина отримує половину своєї юридичної частки. Існує можливість знизити резервну частину за відсутності сім'ї. Спадкоємці резервної частини можуть відмовитися від резерву до відкриття правонаступництва за контрактом (нотаріальний документ), укладеним між спадкодавцем і спадкоємцем або спадкоємцями [30]. Право на спадкування настає в момент відкриття спадщини (смерть особи), проте передача спадщини спадкоємцям вимагає судового розпорядження наприкінці конкретної процедури яка здійснюється нотаріусом від імені суду («Verlassenschaftsverfahren»). У бельгійському законодавстві зазначено: якщо померлий не був одружений і не мав дітей, спадкоємцями, які першими мають право на спадкування, будуть найближчі родичі (брати і сестри). Так батько і мати отримують по чверті, а брати/сестри – решту спадку. Якщо один із батьків помер, то його частка передається братам і сестрам. Якщо немає батьків, братів і сестер, половина спадкоємності переходить до материнської лінії, а друга половина переходить до батьківської лінії (дядько, тітка, двоюрідний брат). Якщо покійний не був одружений, але мав дітей, це виключає всіх інших членів сім'ї. Вони мають повне право власності на майно порівну. Проте, якщо дитина вже померла, залишаючи нащадків, останні успадковують право представництва померлої дитини. Якщо померлий мав чоловіка/дружину та дітей, то ця особа успадковує (право власності на власність) всі активи, що включають спадщину. Діти успадковують спадщину рівними частками. Частка дитини, яка вже померла, належить до нащадків цієї дитини за принципом представлення [31]. Форма зареєстрованого партнерства визнана в Бельгії «законним співжиттям». На правонаступництво має право кожен із партнерів, тобто користуватися нерухомістю, в якій подружжя проживало разом, а також право на майно у зазначеній власності. Але одна

сторона має право позбавити іншу права на користування у випадку волі або подарунку на користь іншої особи. У незареєстрованому шлюбі друга сторона може стати спадкоємцем тільки тоді, коли померлий це передбачив у заповіті. Бельгійський закон не надає автоматичного права на успадкування другій стороні [29]. Бельгійський закон визнає принцип резервних частин, згідно з яким мінімальна частина (зарезервована частина) спадщини повинна передаватися дружині, дітям, батькам загиблого. Ця резервна частина становить половину спадщини, якщо є одна дитина (або її нащадки), $2/3$ – якщо є дві дитини, і $3/4$ – якщо є троє або більше дітей. Якщо немає нащадків або подружнього партнера, тоді батько і мати мають право на чверть спадщини кожен. Друга сторона завжди отримує право на користування принаймні половиною активів, що входять у спадщину. Ця половина буде містити, майно, до якого належать будинок та речі домашнього вжитку. Якщо заповідач вирішив не враховувати резервної частини до свого заповіту, а спадкоємці погоджуються, поважаючи його бажання, то заповіт може бути правомірний. Але спадкоємці, резервна частина яких не була дотримана, і які мають намір вимагати її, мають право порушити справу у порядку зменшення спадщини на розмір резервної частки. Бельгійський закон регулюється принципом, згідно якого майно (активи та зобов'язання) належать спадкоємцям із моменту смерті власника, також існує система правонаступництва [32]. Спадкоємці несуть відповідальність за борги, пов'язані з правонаступництвом, але вони мають можливість обмежувати свою відповідальність, прийнявши спадщину без відповідальності за винятком активів. Умови (винятки, надбавки) та податкові ставки значно відрізняються в різних регіонах (Валлонія, Фландрія, Брюссель–Капітал). Податкові ставки залежать від ступеня спорідненості і можуть становити до 80 %, коли немає сімейних відносин. У Болгарії якщо немає заповіту, за різних обставин застосовуються різні принципи. Якщо померлий був не одружений і не мав дітей, батьки стають спадкоспадкоємцями. Якщо покійний залишив лише другий ступінь спорідненості або спорідненість в більш високому ступені, ті, хто з найближчого ступеня, успадковують рівними

частками. Коли в покійного залишилися тільки брати і сестри, вони успадковують в рівних частках. Коли в покійного залишилися тільки брати і сестри, а також хтось із вищого ступеня спорідненості, що набувають другого ступеня або першого, отримують $\frac{2}{3}$ майна, а спадкоємці отримують $\frac{1}{3}$. Якщо покійний не був одружений, а мав дітей, між останніми ділять майно порівну [33]. Болгарське законодавство не визнає незареєстрований шлюб, тому тільки в заповіті сам спадкодавець може вказати про право такої особи бути спадкоємцем майна. В Болгарії послідовність переходить до спадкоємця, коли останній приймає правонаступництво. Це прийняття може бути мовчазним. Чоловік/жінка, нащадки та батьки покійного звільняються від сплати податку на спадщину [34]. Згідно чеського законодавства, якщо немає заповіту, тоді до різних випадків застосовують такі принципи: – якщо померлий був неодружений і не мав дітей, то майно передається батькам, якщо вони ще живі, та особам, які жили разом з померлим в одному приміщенні, протягом одного року щонайменше, до самої смерті; – якщо померлий не був одруженим але мав дітей, то правонаступництво ділиться порівну між дітьми [35]. Закріплена резервна частина може становити усю нерухомість. Розмір резервної частини залежить від віку бенефіціара (неповнолітнього/дорослого) та кількості спадкоємців. Бенефіціари резервної частини не можуть відмовитися від частки резервної частини. У них є лише можливість прийняти або відмовитися від всієї спадщини. Але в межах угоди про правонаступництво між спадкоємцями одержувач резервної частини може погодитися на отримання меншої частини майна, ніж він/вона має право. Друга сторона подружжя не має права на будь-яку резервну частину. Спадкоємець набуває цього статусу за рішенням нотаріуса, який виступає в ролі судового уповноваженого. Дія цього рішення вступає в силу з дня смерті, навіть якщо рішення буде видано пізніше. Спадкоємець несе особисту відповідальність за борги померлого відповідно до вартості майна, отриманого ним [36]. У Франції за відсутності заповіту застосовують такі принципи: а) померлий був неодружений і не мав дітей – батьки разом із його братами та сестрами, якщо такі є, в день смерті загиблого

беруть участь у правонаступництві; б) померлий був неодружений але мав дітей – діти успадковують рівні частки. Відповідно до французького права лише нащадки померлого та чоловік/жінка мають право на резервну частину. Ця резервна частина, яка обмежує право спадкодавця вільно розпоряджатися своїм майном у заповіті, не може перевищувати $3/4$ майна. Спадкоємці не можуть відмовитись від резервної частини (якщо вони не відмовляються від правонаступництва) [37]. За французьким правом послідовність спадкування відкривається зі смертю. Спадкоємець повинен зробити вибір щодо реалізації права на спадщину протягом 10 років після відкриття правонаступництва. Якщо спадщину було прийнято спадкоємцем, тоді він несе відповідальність за заборгованість померлого, яка може стосуватись навіть власного майна спадкоємця [38]. Отже, на основі зазначеного варто сказати, що спадкове право надає можливість кожному громадянину розпорядитися своїм майном на випадок смерті, визначивши в заповіті його долю. Воно безпосередньо спрямоване на захист особистих інтересів громадян, адже багатьом не байдуже, до кого перейде їхнє майно після смерті. Водночас, спадкове право всіляко захищає інтереси членів сім'ї померлого (особливо неповнолітніх та непрацездатних членів), сприяючи так зміцненню сім'ї. Спадкування становить універсальну правонаступність. Саме в спадкуванні яскраво виявляється така особливість універсального правонаступництва, як одночасність переходу до правонаступника всіх прав та обов'язків, які належали спадкодавцю. Майно спадкодавця переходить до спадкоємців як єдине ціле, включаючи майнові права та обов'язки спадкодавця, а також пов'язані з ними особисті (немайнові) права. Особливості спадкування прав щодо нерухомого майна пов'язані з видом прав, що успадковуються, і в кожному окремому випадку можуть мати свої особливості щодо порядку нотаріального оформлення. Отже, завданням законодавців є створення такого правового механізму реалізації права на спадкування, який ефективно забезпечить можливість кожному спадкоємцю успадкувати будь-яке нерухоме майно із найменшими юридичними труднощами для нього, забезпечення

цього реалізується діяльністю нотаріату. Склад цих прав та обов'язків визначається на момент відкриття спадщини. Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що особливості спадкування прав щодо нерухомого майна, пов'язані з видом прав, що успадковуються, і в кожному окремому випадку можуть мати свої особливості. Отже, завданням законодавців є створення такого правового механізму реалізації права на спадкування, який ефективно забезпечить можливість кожному спадкоємцю успадкувати будь-яке нерухоме майно із найменшими юридичними проблемами для нього.

Висновки: Отже, аналізуючи законодавство спадкового права держав-членів Європейського Союзу, варто зазначити, що охорона особистих інтересів громадян та їхнього майна регулюється на найвищому рівні та великою кількістю нормативно-правових актів, а Україна потребує оновленого інституту спадкування. Цивільний кодекс має відповідати всім вимогам нового суспільства, що стоїть на засадах ринкової економіки. Відповідно, необхідно врахувати деякі негативні моменти у національному законодавстві та усунути окремі прогалини: на законодавчому рівні потрібно спростити оформлення прийняття спадщини, для цього потрібно реформувати спадкове законодавство; потрібно удосконалити та наблизити національне законодавство до європейських стандартів, а також ввести чітке розмежування отримання спадщини у традиційному шлюбі, у цивільному шлюбі, у одностатевому шлюбі і у фактичному шлюбі; детально проаналізувати закони європейських держав, такі як «Про міжнародне приватне право», «Про нотаріат», цивільне законодавство в сфері спадкових відносин та дії нотаріуса, як основного правового суб'єкта.

Важливим напрямом інтеграції України в європейські структури є співробітництво України з Європейським Союзом, що має мету вступу України до Європейського Союзу. Основним напрямом інтеграційного процесу є гармонізація законодавства України до законодавства ЄС, яка полягає у зближенні із сучасною європейською системою права (*acquis communautaire* (*acquis*)) [39], що сприятиме поступовому зростанню добробуту

громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС. Термін гармонізація на законодавчому рівні залишається не визначеним. У юридичному розумінні гармонізація законодавства – процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів з метою досягнення несуперечливості законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних правових стандартів [40, с. 125]. Як зауважує професор Н. С. Кузнєцова, гармонізація законодавства – це усунення проблематичних невідповідностей між національними законодавствами. В свою чергу, це не обов'язково означає створення абсолютно однакових законодавчих положень, мова йде перш за все про те, що їх зміст має бути достатньо схожим, з тим, щоб вони (ці закони) органічно поєднувалися один з одним, так би мовити, «вписувалися» в єдині рамки, в єдині стандарти [41, с. 67]. Тому, гармонізація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами, яка, зокрема, охоплює і спадкове право, оскільки найбільш поширеним об'єктом спадкування є право власності. Розвиток українського цивільного права здійснюється у напрямі спільності її з романо-германською правовою сім'ю, і тому чинний Цивільний кодекс України був підготовлений з урахуванням гармонізації приватного права в Європі. Тим не менш залишається низка не досліджених питань у спадковому праві, вивчення яких неможливе без використання порівняльно-правового методу дослідження, який дозволяє виявити еволюційну послідовність розвитку правових систем різних держав, зв'язки між ними та рецепцію елементів спадкового права (понять, принципів) однієї правової системи в іншу. Традиційно правові норми країн континентальної Європи формувалися в рамках норм цивільних кодексів як єдиного консолідуючого акта цивільного законодавства країн-учасниць, але на сьогодні є ідея створення Європейського цивільного кодексу, єдиного для країн ЄС. Щодо доцільності та необхідності створення такого кодексу існують різні думки. Так прийняття єдиного кодифікованого цивільного акта може призвести до заміни існуючих

національних цивільних кодексів, які вже адаптовані до певних суспільних та економічних особливостей кожної країни. Опоненти такої точки зору, навпаки, наполягають на стабільному кодексі для всіх держав-учасниць ЄС, оскільки вважають, що вже минув той час, коли можна було провести логічну межу між «внутрішніми» і «зовнішніми» питаннями в країнах ЄС. Вони підкреслюють, що її практичне втілення може привести до появи двох паралельно співіснуючих цивільно-правових структур – однієї загальносоюзної у вигляді Європейського цивільного кодексу (далі – ЄЦК), другої – національної у вигляді національних цивільних кодексів і систем приватного права [42, с. 43–44]. Питання, які можуть виникнути з приводу їх розмежування у процесі застосування, можуть спричинити виникнення ще більших проблем, ніж ті, які обумовили виникнення ЄЦК в цілому. Спільність правового регулювання спадкових норм країн-учасниць ЄС зумовлюється єдиним предметом регулювання – це спадщина, яка складається з майнових прав і обов’язків і визначає єдині вимоги для регулювання їх у країнах ЄС. Спадкове право у країнах Європейського Союзу розглядається як підгалузь приватного права. Правовим механізмом спадкових відносин є наступництво стосовно прав на майно спадкодавця, тобто сукупність майнових прав та обов’язків спадкодавця, що не припиняються смертю останнього і переходять до його правонаступників. Основною відмінністю спадкового права України та країн континентальної Європи – є те, що спадкування розглядається як універсальне правонаступництво (спадкоємець успадковує всі права і обов’язки спадкодавця), тоді як у Великій Британії має місце не спадкування прав і обов’язків спадкодавця, а ліквідація його майна. Спадкове право країн континентальної Європи (романо-германська правова система) має низку принципових відмінностей від країн англо-саксонської правової системи. Для європейського права характерні два основні принципи: свобода заповіту і охорона інтересів сім’ї як суб’єкта приватної власності. При цьому вони еволюційно змінювалися. Так, принцип свободи заповіту, який притаманний спадковому праву всіх правових систем, на сучасному етапі поступається

принципу охорони інтересів сім'ї, що пов'язано із втручанням держави в сімейні справи. У країнах континентальної Європи спадкові відносини регулюються нормами цивільних кодексів (Франція, Німеччина, Італія) або спеціальними законами (Іспанія). Підзаконні акти у цій галузі відносин застосовуються для регламентації порядку здійснення і оформлення прав на спадкування. В країнах англо-саксонської системи у спадковому праві разом із законами суттєва роль належить судовому прецеденту. Хотілося також відзначити, що розвиток спадкового права в Україні та країнах ЄС має певні відмінності. Всі правові системи встановлюють однакові підстави спадкування за заповітом і спадкування за законом. У такий спосіб забезпечується поєднання принципів волі заповіту та охорони інтересів родини спадкодавця. ЦК України визначає заповіт як особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Не дивлячись на те, що саме визначення поняття за своєю суттю у всіх правових системах збігається – це правочин, який вчиняється в установленому законом порядку, але саме цей порядок суттєво і відрізняється, що вказує на деякі не звичні для нашого законодавства розбіжності. Крім того, що заповіт може бути складений особою особисто, законодавство деяких країн передбачає можливість вкладання спільних та взаємних заповітів. Щодо спільних заповітів подружжя, то українське законодавство (ст. 1243 ЦК України) близьке за своїм змістом до норм законодавства Німеччини. Англійське ж право, крім визначення поняття спільних заповітів подружжя, має ще одну цікаву форму – взаємні заповіти, в яких кілька осіб беруть на себе зустрічні обов'язки по відношенню один до одного. Насправді, це вже не односторонній правочин, а дво- або багатосторонній договір, який суперечить суті призначення заповіту як одностороннього правочину, що містить у собі волевиявлення лише однієї особи. Цивільне законодавство Франції не містить понять ні спільних заповітів подружжя, ні взаємних заповітів. Метою будь-якого законодавства про спадкування є встановлення такої процедури щодо здійснення заповіту, за якою виключаються будь-які сумніви щодо дійсності останньої волі

заповідача. Тому за законодавством країн-учасниць ЄС, як і за законодавством України (ст. 1257 ЦК України), заповіт, який складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Законодавство країн континентальної Європи передбачає наступні основні форми заповітів. Власноручний заповіт, який повністю написаний самим спадкодавцем, що передбачає можливість зменшення підробок, простоту у складенні і можливість дотримання таємності заповіту. Наступна форма – це заповіт у формі публічного акта, який складається відповідно до встановленої законом процедури за участі офіційної посадової особи (як правило, нотаріуса або особи, яка має за законом право виконувати його обов’язки). У Франції заповіт складається у присутності двох нотаріусів (або одного, але в присутності двох свідків). У Болгарії, Італії нотаріус складає і записує розпорядження спадкодавця. Перевага цієї форми в тому, що вона дає гарантію дійсності заповіту і відповідності його змісту дійсній волі спадкодавця. Існує ще одна форма заповіту – це таємний заповіт (секретний заповіт за ЦК України), який складений заповідачем і у закритому вигляді переданий на збереження нотаріусу, як правило, у присутності свідків. Така форма дозволяє забезпечити секретність заповіту, і його зберігання прямо передбачене Цивільним кодексом Франції (ст. 969, 1007 ЦК Франції) [5], Німеччини (§ 2232 Німецького цивільного уложення) [43], України (ст. 1249, 1250 ЦК України). На відміну від країн континентальної системи права у Великій Британії закон передбачає лише одну основну форму заповіту, не залишаючи при цьому заповідачу свободи вибору [44, с. 26]. Заповіт складається у письмовій формі, підписується заповідачем (або іншою особою за його вказівкою) і завіряється не менше ніж двома особами у його присутності. Англійський закон не вимагає, щоб заповіт був написаний власноручно заповідачем, за нього це може зробити інша особа. Заповіт може також бути надрукований і навіть оформлений у вигляді криптограми. У цивільних кодексах країн-учасниць ЄС також існують розбіжності щодо кола осіб, на користь яких може бути складений заповіт. Зокрема, за ЦК Франції не мають сили заповідальні

розпорядження на користь лікарів, іншого медичного персоналу та аптекарів, пацієнтом яких заповідач був під час хвороби, що стала причиною його смерті, якщо ці заповідальні розпорядження були зроблені під час цієї ж хвороби, або вони складені на користь духовних наставників і сповідачів. Можливо, такі норми і є доцільними для запобігання зловживань безпорадним станом спадкодавця. Тоді як в ЦК України таких обмежень немає, тому заповідач може призначити своїми спадкоємцями будь-яких учасників цивільних відносин, незалежно від наявності з цими особами родинних чи сімейних стосунків (ст.1235 ЦК України). Заповідачем за ЦК України може бути особа з повною цивільною дієздатністю (ст. 1234 ЦК). Термін «повна цивільна дієздатність» визначений у статтях 34, 35 ЦК України, відповідно до яких право складати заповіт мають особи, які: досягли повноліття (18 років); у разі реєстрації шлюбу неповнолітніми особами; особа, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором; неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини; з 16 років, якщо особа бажає займатися підприємницькою діяльністю. Дещо схожі норми передбачає ЦК Франції. Так право скласти заповіт має особа, яка досягла повноліття або емансипована неповнолітня особа (особа, якій може бути надана повна цивільна дієздатність до досягнення нею повноліття: у разі реєстрації шлюбу або в судовому порядку після виповнення їй 16 років) (ст. 477 ЦК Франції). Неемансиповані неповнолітні, що досягли 16 років, можуть скласти заповіт на 1 /2 частину майна, яке належить їм на праві власності, і яким вони могли б розпорядитися, якби були повнолітніми. Тому норми ЦК України, що стосуються осіб, які мають право на заповіт, більше наближені до ЦК Франції, за винятком того, що французький законодавець вводить поняття «емансиповані особи» до тієї категорії неповнолітніх осіб, які за ЦК України можуть набувати повноліття. Але ці особи дещо втрачають по відношенню до осіб за ЦК України, оскільки французький законодавець з однієї сторони надає їм рівні права на складання заповіту з повнолітніми особами, а з другої – обмежує у їх праві власності на це майно. Зарубіжному законодавству притаманні й інші форми заповідальних

розпоряджень, як наприклад, спадковий договір, виникнення якого відносять до німецького права. Спадкові договори в Німеччині спочатку охоплювали три види договорів: договір про призначення спадкоємця, договір про встановлення легату та договір про відмову від права спадкування. В сучасному німецькому праві договір про призначення спадкоємця трансформувався в спадковий договір, який відповідно до ч. 1 § 1941 Німецького цивільного уложення визначає, що спадкодавець за допомогою договору може назначити спадкоємця, а також встановити заповідальні відкази і покладення (спадковий договір). Договір про встановлення легату як самостійний договір в сучасному німецькому праві втратив своє значення і став одним із розпоряджень, а договір про відмову від права спадкування став самостійним видом договору, але в рамках спадкового права. Для українського цивільного права поява спадкового договору – це нова форма спадкування. Відповідно до ст. 1302 ЦК України суть спадкового договору полягає в тому, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов’язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Якщо порівняти з поняттям спадкового договору за законодавством Німеччини, то за своєю правовою природою він більше наближений до спадкового права, ніж український спадковий договір. По-перше, він містить розпорядження на випадок смерті (призначення спадкоємця, встановлення заповідального відказу або покладення), а, по-друге, є договором, в якому передбачені підстави спадкування. Триває полеміка щодо місця спадкового договору у спадковому праві, яка була розпочата такими вченими-цивілістами, як: З. В. Ромовська, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Т. П. Коваленко, Ю. О. Заїка, В. В. Васильченко, С. В. Мазуренко та ін. Серед останніх досліджень помітно виділяється дисертація Н. П. Шапи [45, с. 6, 12], в якій підтримується така позиція, що спадковий договір за вітчизняними нормами законодавства є інститутом договірного права, а не спадкового, незважаючи на його розміщення у Книзі шостій ЦК України «Спадкове право», в силу відсутності в ньому юридичного складу спадкового

правонаступництва, тому до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права (ми про це писали у підроділі, присвяченому спадковому договору). Крім того, залишається не повністю з'ясованим питання змісту спадкового договору. Спадковий договір разом з іншими формами заповідальних розпоряджень передбачає і ЦК Угорщини: спадковий договір і дарування на випадок смерті (ст. 655– 659) та договір по відношенню до очікуваної спадщини. Законодавству країн як континентальної, так і англосаксонської системи права притаманні обмеження свободи заповідальних розпоряджень. Так відповідно до болгарського законодавства обмеження свободи спадкування існує тільки в інтересах необхідних спадкоємців, яким у будь-якому випадку передбачається обов'язкова частка спадкового майна, яка закріплена за дітьми спадкодавця, його батьками та тим з подружжя, який його пережив. Угорським цивільним правом передбачена широка можливість робити заповідальні розпорядження. Разом з тим, закон охороняє і спадкові права найближчих родичів спадкодавця. Прикладом такої охорони є положення про обов'язкову частку (статті 661–672 ЦК Угорщини), відповідно до яких визначені спадкоємці отримують частину спадкового майна незалежно від змісту заповіту. Стаття 959 ЦК Польщі дає право спадкоємцю заповідати своє майно одній або більше осіб. Але, як і в ін.- ших країнах ЄС, в ЦК Польщі передбачені обмеження свободи заповідальних розпоряджень на користь необхідних спадкоємців, тобто тих осіб, без яких неможливо обійтися при відкритті і розподілі спадщини. Відповідно до ст. 991 ЦК Польщі до кола необхідних спадкоємців відносяться: непрацездатні низхідні (у тому числі малолітні діти), той непрацездатний із подружжя, який його пережив та непрацездатні батьки спадкодавця. Незалежно від змісту заповіту, кожному із них належить $\frac{2}{3}$ тієї частини, яку б вони отримали при спадкуванні за законом. Відповідно до принципу свободи заповіту за Німецьким цивільним уложенням спадкоємець може: призначити розпорядженням спадкоємця на випадок смерті (§ 1937) і відсторонити від спадкування за законом родича або свого чоловіка (дружину) (§ 1938). Свобода заповідального розпорядження

має все ж такі певні обмеження в інтересах найближчих родичів спадкодавця у будь-якому законодавстві. Суттєво обмежується свобода заповідального розпорядження статтею 913 ЦК Франції, відповідно до якої, заповідач має право вільно розпорядитися не більше, ніж половиною свого майна, якщо є один необхідний спадкоємець, і тільки четвертою частиною, якщо є три та більше таких спадкоємців. Охороняючи економічні інтереси законних, спадкоємців Німецьке цивільне уложення також на законодавчому рівні встановило обмеження заповідальної свободи розпорядження – це обов’язкова частка. За своєю юридичною природою «обов’язкова» або «невід’ємна» частка німецького та українського спадкового права суттєво відрізняються від французького «необхідного спадкування». Так, за ЦК Франції особа, яка має право на частину спадщини за ст. 913 – є рівноправним спадкоємцем. Тоді як за Німецьким Цивільним уложенням, особа, яка має право на обов’язкову частку – не є спадкоємцем, оскільки вона відсторонена від спадкування за волею спадкодавця. Але така особа відповідно до § 2303 має право вимагати обов’язкову частку, яка дорівнює половині вартості його частки при спадкуванні за законом. Щодо спадкування обов’язкової частки за ЦК України, то ст. 1241 встановлює наступні умови для спадкування: 1) за колом осіб: неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки; 2) розмір дорівнює половині частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом; 3) перелічені особи мають право на обов’язкову частку незалежно від змісту заповіту. Таким чином, встановлені наступні особливості спадкування обов’язкової частки: 1) розмір обов’язкової частки за Німецьким цивільним уложенням та ЦК України, як правило, менше частки необхідної спадщини за ФЦК; 2) до кола осіб, які мають право на обов’язкову частку за Німецьким цивільним уложенням та ЦК України, входить менше осіб, ніж необхідних спадкоємців за ЦК Франції; 3) обов’язкова частка – як законодавчо встановлене обмеження заповідального розпорядження, притаманне всім законодавчим системам. Цілком можна погодитися з думкою В.А. Савельєва, що принцип свободи

заповіту, який втілений у ФЦК та НЦУ, все таки більш послідовно і прямолінійно проведено в НЦУ та нормах ЦК України [46, с. 61]. Отже, аналіз спадкових норм законодавства України та деяких держав-учасниць ЄС, які є представниками романо-германської (континентальної) та англосаксонської правових систем світу, виявив певні відмінності. Так країнам континентальної Європи притаманні такі форми заповіту: власноручний, таємний, заповіт у формі публічного акта. Тоді як спадкування за заповітом у системі загального права передбачає тільки одну форму заповіту – письмову. Але не зважаючи на розбіжності у нормах країн як континентальної, так і англо-саксонської системи права, інститут спадкування спрямований на захист майнових прав та збереження майна у родині. Таким чином, здійснений аналіз свідчить, що українське законодавство деякою мірою адаптоване до європейського законодавства і ввібрало в себе прогресивні ідеї країн-учасниць ЄС. Не дивлячись на те, що країни ЄС є представниками різних правових систем світу (романо-германської, англо-саксонської тощо), їх законодавство відповідає загальним нормам європейського та міжнародного права. Однак не можна при цьому забувати і про вітчизняні традиції спадкового права, які склалися еволюційно. Крім цього, ЦК України, який набув чинності 1 січня 2004 р., використав досвід представників провідних континентальних цивільно-правових шкіл. Тому українське цивільне право за своєю природою має більше спільних рис з романо-германською правовою системою, аніж з англо-американською, якій притаманний деякий консерватизм. Тому, визначаючи орієнтири на шляху гармонізації українського цивільного законодавства із законодавством ЄС, варто враховувати досягнення вітчизняних досліджень цивільного права, які втілені в нормах ЦК України та уособлюють високий фаховий рівень тих приватноправових положень, який має відповідати вимогам ЄС.

ВИСНОВКИ

Розглянувши обрану тему та опрацювавши визначені джерела, можна дійти до наступних висновків:

1. Етапи розвитку спадкового права в Україні включають період дії давньоруського права, пізніше — норми руського права та польського права, а згодом — спадкування за законодавством російської імперії, австро-угорського права та радянського права. Сучасне спадкове право України базується на основі Цивільного кодексу України та правових традиціях, успадкованих з попередніх епох.

2. Найбільший вклад у сучасне спадкове право зробили правові норми, імплементовані із римського приватного права. Наприклад, Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року відображає тенденцію до пріоритетності приватного права та всебічного захисту інтересів і прав осіб.

3. Існують дві форми спадкування: за законом і за заповітом. Спадкування за законом може викликати більше спорів та проблем у розподілі спадкового майна, особливо, якщо спадкоємці знаходяться у неприяних між собою стосунках. Тому ми вважаємо невинновим те, що сам законодавець визнав необхідним у першу чергу закріпити норми спадкування за заповітом у 85 главі ЦК України і вже потім, норми, що регулюють спадкування за законом у 86, тим самим надавши перевагу першому варіанту. Це обумовлено тим, що сам заповіт представляє безпосередню волю спадкодавця і зводить до мінімуму можливі суперечки між спадкоємцями у майбутньому, на відміну від спадкування за законом.

4. Спадковий договір за вітчизняними нормами законодавства є інститутом договірного права, а не спадкового, незважаючи на його розміщення у Книзі шостій ЦК України «Спадкове право», в силу відсутності в ньому юридичного складу спадкового правонаступництва, тому до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права.

5. В Україні змінилися правила оформлення спадщини: 30 січня 2024 року набрали чинності два закони, які вносять зміни у порядок відкриття та оформлення спадщини, а саме:

- Закон України від 08 листопада 2023 року № 3450-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини»;

- Закон України від 08 листопада 2023 року № 3449-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини».

Новації спадкування пов'язані з унормуванням правовідносин під час воєнного стану. Так, законами були внесені зміни до Цивільного кодексу України та Закону України «Про нотаріат».

Основні зміни стосуються ст. 1221 Цивільного Кодексу України, якою визначається *місце відкриття спадщини*.

6. Процес оформлення спадщини містить наступні етапи:

- Відкриття спадщини;
- Подання заяви про прийняття спадщини;
- Встановлення складу спадщини;
- Оформлення спадкових прав;
- Реєстрація права власності.

7. Важливим напрямом інтеграції України в європейські структури є співробітництво України з Європейським Союзом, що має мету вступу України до Європейського Союзу. Основним напрямом інтеграційного процесу є гармонізація законодавства України до законодавства ЄС, яка полягає у зближенні із сучасною європейською системою права (*acquis communautaire* (*acquis*)), що сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благовісний С. Г. Історичні аспекти інституту спадкового права України / С. Г. Благовісний // Часопис Київс. ун-ту права. – 2006. – № 2. – С. 28–32.
2. Зайцев О. А. Право спадкування землі в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. А. Зайцев. – Х., 2000. – 20 с.
3. Історія держави і права України : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – К., 2000. – Т. 1. – С. 192.
4. Трифонов С. Спадкування землі в українських землях за Русько-Литовським правом / С. Трифонов // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 11. – С. 86–89.
5. Харитонов Є. О. Римське приватне право : консп. лекцій (практикум) / Є. О. Харитонов. – Х. : Одісей, 2000. – 272 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
7. Сімейне та зобов'язальне право України. Посібник. – К., 2000.
8. Долмат Данило Романович, студент юридичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Науковий керівник Саєнко Ю.О., к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О.І.Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Особливості спадкування за законом
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. – URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/52738305> (дата звернення: 15.03.2021).
10. Нестерцова-Собакарь О.В. Спадкове право: навч. посібник. Дніпро : держ. ун-т внутр.справ, 2017. 164 с.

11. Цивільний Кодекс України : закон України від 16.01.2003 р. – URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43515#Text> (дата звернення:15.03.2021)
12. Особливості спадкування за законом: суддя ВП ВС висвітлила актуальну практику Верховного Суду 29 липня 2024, 14:41
13. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
14. Постанова Верховного Суду від 04 травня 2022 року у справі № 752/11266/20 <https://verdictum.ligazakon.net/document/104258271>
(Наявність підстав для визнання заповіту недійсним має встановлюватися судом на момент його вчинення).Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2024 року у справі № 686/5757/23 <https://verdictum.ligazakon.net/document/120396086>
15. <https://court.gov.ua/archive/1663948/#:~:text=%D0%A1%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80%20%E2%80%93%D1%86%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%2C%20%D0%B7%D0%B0,%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%BD%D0%BE%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%87%D1%83%D0%B6%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%B0>
16. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08#Text>
17. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2023 року в справі № 591/1419/20 (провадження № 61-18031сво21)

https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_10_04_2023_roku_u_spravi_591_1419_20_1/

18. Оксана Духовна к. ю. н., адвокат, медіатор
https://jurliga.ligazakon.net/analytics/234847_spadkoviy-dogovr-tri-vazhliv-tverdzhennya-yak-varto-zavzhdi-pamyatati
19. Право на спадкове майно виникає з часу відкриття спадщини, а не з моменту отримання свідоцтва про право на неї – КЦС ВС
https://jurliga.ligazakon.net/news/218845_verkhovniy-sud-rozysniv-z-yakogo-momentu-vinika-pravo-na-spadkove-mayno#:~:text=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B5%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE,%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%20%D0%B2%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%96%2C%20%D0%B7%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC.
20. Закон України від 08 листопада 2023 року № 3450-IX «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини»
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text>
21. Закон України від 08 листопада 2023 року № 3449-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3449-20#Text>
22. Закон України «Про міжнародне приватне право». Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV
23. <https://www.kmu.gov.ua/news/pryiniattia-spadshchyny-shcho-zminylosia-u-2024-rotsi>

24. 7 Квітня, 2025 · FinAP NEWS Юридична консультація
25. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>
26. Стаття 18 Закон України «Про державні нагороди України»
27. <https://finap.com.ua/roz-yasnennya-min-yustu-shho-neobhidno-znaty-spadkoyemtsyu-aby-ne-vtratyty-pravo-na-spadkuvannya-yak-derzhava-zahyshhaye-spadkove-majno/>
28. Закон України «Про реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
29. Постанова Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі № 463/6829/21-ц (провадження № 61-12264св22) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109855002>.
30. Валах В. В. Спадкове право зарубіжних країн. Міжнародне та зарубіжне право. – 2002. – № 4. – С. 115–122.
31. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
32. Successions in Europe – Succession law in 27 European countries, The Council of the Notariats of the European 180 Union, accessed 20.11.2014. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.successions-europe.eu/en/home>.
33. Austria International Estate Planning Guide Individual Tax and Private Client Committee, accessed 20.12.2016. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <file:///C:/Users/Roman/Downloads/Austria.pdf>.
34. Inheritance Law in Belgium. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.angloinfo.com/how-to/belgium/money/pensions-wills/inheritance-law>.

35. Private law codifications in Belgium, [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/taiwan2012HeirbautandSt>.
36. Code of civil procedure, in force from 01.03.2008. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.lawoffice-bg.net/userfiles/Code%20of%20Civil%20Procedure.pdf>.
37. Inheritance Law in Bulgaria. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.angloinfo.com/how-to/bulgaria/money/pensions-wills/inheritance-law>.
38. ACT the Civil Code of the Czech Republic of 3 February 2012. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Civil-Code.pdf>. 10. Inheritance tax and law in Czech Republic. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.globalpropertyguide.com/Europe/Czech-Republic/Inheritance>.
39. Французький цивільний кодекс 1804. [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.ipsu.udsu.ru/download/kafedra.../fgk.doc.
40. Про статус нотаріуса: Ордонанс Франції від 02.11.1945 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://mirnot.narod.ru/index.html>.
41. Угода про партнерство і співробітництво між Європейськими співтовариствами та їх державами-членами і Україною (УПС) від 14 червня 1994 р. – адресне посилання: <http://www.eclg.gov.ua/new/html/ukr/7/ups.html>.
42. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
43. Кузнєцова Н. С. Проблема відповідності цивільного законодавства України стандартам європейського права // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 66–69.
44. Гражданское уложение Германии = Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: введ. закон к Гражд. уложению; пер. с нем. / [В.

- Бергманн, введ., сост.]; науч. редакторы – В. Бергманн (и др.). – 3-е изд., перераб. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 896 с.
45. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України: Автореф. дис. на здобуття ступеню к.ю.н. зі спец. 12.00.03; Львівський національний у-т ім. Івана Франка. – Львів, 2008. – 16 с.
 46. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд.: Наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко, С. Я. Рабовська, О. О. Кармаза та ін.; За заг. ред. С. Я. Фурси. – К., 2008. – 1216 с.
 47. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: підруч. К.: Атіка, 2012. 530 с.
 48. Михайлів М. Спадкування за заповітом в умовах ре кодифікації цивільного законодавства України. Підприємництво, господарство і право. 2020. No 10. С. 22–26.
 49. Крат В.І. Правові наслідки недійсності заповіту: окремі ремарки в контексті судової практики. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1108858>.
 50. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 202431
 51. Спадкове право: навч. посібник / За ред. Нестерцова-Собакарь О.В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. – 164 с.
 52. Кучер В.О. Спадкові відносини за законодавством України та країн ЄС: окремі питання правозастосовчої практики. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. No 8. С. 121–125.
 53. Ракул О.В. Спадкове право України та європейських країн: деякі основні відмінності. URL: <http://www.spilnota.org.ua/ru/article/id-1204/>.
 54. Німецьке цивільне укладення 1896 р https://stud.com.ua/71386/pravo/nimetske_tsivilne_ukladennya.
 55. Latvijas Civillkodekss. URL: <https://likumi.lv/ta/id/90222-civillikums-otradala-mantojuma-tiesibas.10>. Sveriges ärvdabalken. URL: <https://lagen.nu/1958:637#K>